

II/20 Protikrizová opatření a politické důsledky krize

Agrárníky vedené vlády široké koalice (po odstoupení F. Udržala v říjnu 1932 nastoupil na jeho místo J. Malypetr) se musely vyrovnat s tíživým dopadem hospodářské krize. Prosadily rozsáhlé státní zásahy do hospodářství, především zvýšily agrární cla (1930), regulovaly vývoz a dovoz, zasahovaly do úvěrových poměrů, zavedly obilní monopol (1934). K prosazení těchto protikrizových opatření zmocňoval vládu zákon o mimořádné moci nařizovací z 9. června 1933, prodlužovaný až do léta 1937. Zákon zpočátku vzbuzoval obavy z prosazení totalitních tendencí, protože vyřazoval z rozhodování o zákonech parlament. Na rozdíl od zmocňovacího zákona, zavádějícího nacistickou diktaturu v sousedním Německu, byl však československý zákon výslovně omezen na hospodářskou sféru. Ke zmírnění nejtíživějších sociálních dopadů krize sloužilo zvýšení státních příspěvků v nezaměstnanosti, nouzové stravovací a poukázkové akce, komunální a veřejné práce i odklad exekucí zadlužených podniků. Tato opatření však neřešila příčiny krizového stavu. Udržalova vládní politika nebyla podložena programem, který by systematicky řešil situaci, a vláda byla nucena stále častěji sahat k represivním opatřením, aby tlumila výbuchy sociální nespokojenosti, hladové demonstrace a stávky. Koncepti řešení krize, založenou na zahraničních zkušenostech, vypracoval nový premiér J. Malypetr.

Sociální radikalizace byla provázena radikalizací nacionalistickou. Čeští fašisté a pravé křídlo národní demokracie využili krize k protiněmeckým a protizidovským nepokojům (například v září 1930 v Praze proti německým zvukovým filmům nebo v listopadu 1934 v souvislosti s předáním insignií německou univerzitou Karlově univerzitě). Vzestup nacistického hnutí v Německu, který vyvrcholil 30. ledna 1933 jmenováním Hitlera kancléřem, povzbuzoval fašisty všech národností. Národní obec fašistická se za účasti R. Gajdy pokusila v polovině ledna 1933 o puč útokem na kasárna v Brně-Židenicích. Puč byl bez problémů potlačen a vláda se distancovala od extrémního šovinismu všech odstínů. Přesto se i v řadách některých vládních stran množily hlasy, požadující vládu silné ruky – autoritativní demokracii. Pravicové tendence ovládly Národní ligu J. Stříbrného. Na Slovensku zůstala kritiku vlády Hlinkova strana. Oslavy založení prvního křesťanského kostela knížetem Pribinou v Nitře v srpnu 1933 se Hlinkovým vystoupením zvrhly v propagaci slovenských autonomistických požadavků a dostaly výrazně protičeský charakter.

V roce 1934 vystoupila KSČ před prezidentskými volbami proti T. G. Masarykovi s kampaní, jejímž heslem bylo – „*Ne Masaryk, ale Lenin*“. Prezidentskou volbu komunisté znevažili tak, že K. Gottwald se třemi funkcionáři KSČ unikli trestnímu stíhání jen útekem do SSSR. K největšímu rozmachu bojovného nacionalismu však došlo mezi sudetskými Němci.

Objektivně existující tíživější dopad hospodářské krize v pohraničních oblastech s převážně spotřebním průmyslem, provázený procentuálně vyšší nezaměstnaností než v českých zemích, nahrával nacionálně vyhocené agitaci německých nacionálních socialistů v ČSR. Stále větší část německého obyvatelstva se odkláněla od aktivistických stran a naslouchala demagogickému obviňování vlády ze záměrného neřešení důsledků krize v pohraničí a z diskriminace Němců. Sítilo volání po autonomii německy osídlených oblastí a propagace nacistických myšlenek. Proti organizování protistátních akcí a spojení s nacisty v Německu zasáhla československá justice odsouzením členů polovojenských organizací, spojených s DNSAP, *Volkssportu* v září 1932, později i *Jungsturmu*.

Fakt, že ČSR byla obklopena státy s více či méně protidemokratickými režimy, Beckovým Polskem, Horthyho Maďarskem, Dolfusovým Rakouskem a Hitlerovou nacistickou říší, zvyšoval vnitropolitické napětí a vláda byla nucena sáhnout k obranným opatřením, která objektivně omezovala demokratické svobody. Tato omezení se však nikdy nedotkla podstaty parlamentní demokracie. V červenci 1933 byly přijaty zákony o tisku a mimořádných opatřeních, umožňující zákazy protistátního tisku a přísnější stíhání protistátní činnosti, zvláště státních zaměstnanců. V říjnu téhož roku byla zakázána činnost sudetoněmeckých nacionalistických stran (DNSAP a DNP) a schválen zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran.

II/21 Československo a Evropa 1925–1935

První známkou oslabení zahraničně politického postavení Československa bylo uzavření locarnských dohod, které ve svých důsledcích znamenaly obnovu velmocenského postavení Německa. Dohody, uzavřené v Locarnu v říjnu 1925, garantovaly západní hranice Německa. Francie tak získala mezinárodní záruky své bezpečnosti, neprosadila však podobnou garanci pro své východní spojence, Polsko a Československo. S oběma státy sice Německo a Francie uzavřely arbitrážní smlouvy, ty však nebyly zahrnuty do locarnských dohod a neznamenaly mezinárodní zajištění nezměnitelnosti východních hranic Německa. Snahy o kompenzaci tohoto negativního účinku dohod upevněním francouzského spojeneckého systému nebyly úspěšné. Pozitivem locarnských jednání bylo následující začlenění Německa do Společnosti národů, které spolu s počínající érou hospodářské prosperity vzbudilo naděje na posílení tendencí k mírovému a kolektivnímu řešení mezinárodních konfliktů.

Následky světové hospodářské krize 1929–34 se však brzy neblaze promítly v celém systému mezinárodních vztahů v Evropě. Rostly hospodářské problémy Malé dohody, Československo nedokázalo absorbovat

agrární produkty svých balkánských spojenců, kde získávalo hospodářský a politický vliv Německo. Československu se ale podařilo iniciovat akci Společnosti národů, která v roce 1931 zabránila užšímu hospodářskému sblížení Německa s Rakouskem **celní unií**, to jest hrozící přípravě *anšlusu*. Mezinárodní prestiž Společnosti národů však utrpěla záhy nato, když nedokázala zabránit japonské agresi v Mandžusku. Po příchodu Hitlera k moci v Německu se **ohrožení Československa** zvyšovalo úměrně rostoucí agresivitou nacistické politiky a neúspěchy snah o vytvoření protiváhy systémem **kolektivní bezpečnosti**. Německo vystoupilo už v roce 1933 ze Společnosti národů a opustilo odzbrojovací konferenci, fašistická Itálie posilovala své pozice v Rakousku, Maďarsku, od poloviny 30. let i v Jugoslávii. V Jugoslávii a Rumunsku se dostaly k moci královské diktatury. Odcizování mezi malodohodovými spojenci, zvláště mezi Jugoslávií a Československem, nezabránilo ani formální upevnění tohoto svazku přijetím *Organizačního statutu* v únoru 1933 (*Stálá rada, Sekretariát a Hospodářská rada*).

Rozklad francouzského spojeneckého systému se Hitlerovi podařilo urychlit izolací Polska, s nímž uzavřel v únoru 1934 pakt o neútočení. Hrozba sílících fašistických diktatur vedla SSSR k dočasnému odložení nedůvěry k západním mocnostem a v roce 1934 ke vstupu do Společnosti národů. Na připojení Sárská k Německu po plebiscitu v lednu 1935 a zavedení všeobecné branné povinnosti Hitlerem odpověděla Francie podpisem spojenecké smlouvy se SSSR v květnu 1935. Podobnou smlouvu, vázanou na ni, uzavřelo i Československo. Tento svazek nebyl ovšem akceptován jeho malodohodovými spojenci. Británie, zaměstnaná problémy Britského společenství národů, zvolila v Evropě taktiku **usmiřování** (*appeasementu*) hitlerovského Německa, kterému Československo stálo v cestě k zatím tajně vyhlášenému cíli dobytí **životního prostoru** (*Lebensraum*) na východě. Hitlerovi se podařilo mírovými frázemi zainteresovat Británii, se kterou uzavřel v červnu 1935 námořní dohodu, i na mezinárodním řešení sudetoněmecké otázky.

II/22 *Boj československé demokracie o přežití*

Na protest proti devalvaci koruny opustila v únoru 1934 národní demokracie vládní koalici a nevstoupila do druhé Malypetrovy vlády. Národní demokracie se začala sblížovat s fašisticky orientovanou Národní ligou J. Stříbrného a Národní frontou v pravicový blok, který před **parlamentními volbami 1935** vytvořil *Národní sjednocení*. V květnových volbách však Národní sjednocení pod vedením K. Kramáře neuspělo. Své postavení si přes malé ztráty udržely vládní strany. Komunisté zůstali počtem mandátů na stejné úrovni. O to větší rozruch přinesly volby v německém politickém tá-

boře. **Sudetoněmecká strana (SdP)** se stala největší politickou stranou v republice. Tento název přijala Henleinova Sudetoněmecká vlastenecká fronta, která se po svém založení v roce 1933 zpočátku prezentovala jako nadstranické hnutí, sjednocující všechny sudetské Němce. Nacionalistické zaměření a orientace na lidové vrstvy znamenaly, že brzy našla společnou řeč s nacionalisty rozpuštěných stran a navázala styky s Hitlerovou NSDAP. Jedině systém přidělování poslaneckých mandátů umožnil republikánské straně ve sněmovně převahu jednoho poslance nad SdP a tím i právo sestavit novou vládu. Obě vládní německé strany, agrární a sociálně demokratická, stejně jako křesťanští sociálové, zaznamenaly katastrofální úbytek voličstva. K hnutí Konráda Henleina se tak přihlásily hrozivé dvě třetiny veškerého německého obyvatelstva.

Na podzim 1935 došlo ve vedení republikánské strany k posunu doprava. Předsedou strany byl zvolen Rudolf Beran, ve funkci premiéra vystřídal Jana Malypetra slovenský agrárník Milan Hodža. Za této situace abdikoval ve svých 85 letech prezident Masaryk a doporučil za svého nástupce **Edvarda Beneše**. Protikandidát pravice B. Němec se den před volbou vzdal své kandidatury a Beneš byl v prosinci 1935 zvolen **druhým prezidentem republiky** rozhodující většinou hlasů. Funkci ministra zahraničí převzal premiér Hodža, v únoru 1936 ho vystřídal přívrženec Hradu Kamil Krofta. Demokratická ČSR se stala útočištěm **politické emigrace** z Německa a Rakouska. Přijalo uprchlíky před nacismem všech politických směrů a Praha se stala významným střediskem antifašistické německé a židovské kultury a publicistiky.

Hitler, povzbuzen pasivitou Británie a Francie i zlepšením vztahů s Mussolinim, kterému dal volnou ruku k přepadení Habeše, vypověděl locarnské dohody a na jaře 1936 obsadil vojensky demilitarizované Porýní. Francie reagovala jen formálním protestem. **Německo-italské spojení** bylo pak v říjnu 1936 upevněno oficiální smlouvou. V občanské válce ve Španělsku intervenovala Itálie i Německo na straně Francových fašistů. Československo se připojilo k politice neintervence. Sílícímu tlaku na republiku se československá zahraniční politika snažila čelit pokusem o aktivizaci Malé Dohody. *Hodžův plán* pro Podunají však narazil nejen na odpor Itálie a Německa, ale i ostatních velmocí a Jugoslávie. Doma inicioval M. Hodža jednání o zlepšení postavení německé menšiny s třemi aktivistickými německými stranami s novým vedením (W. Jaksch, G. Hacker, H. Schütz). V únoru 1937 byla přijata **dohoda o národnostním vyrovnání**, které mělo zlepšit hospodářskou a sociální situaci v pohraničí a upravit zde státní správu podle národnostního klíče. SdP však toto řešení odmítla a dala přednost přímým kontaktům s Hitlerem.

„Vůdce oznámil, že má v úmyslu v krátké době vyřešit československý problém. Nemůže již trpět, aby Němci byli utlačováni, nebo aby se na Němce střílelo . . . Smysl návodu, který dal vůdce Henleinovi, byl ten, aby ze strany SdP byly kladeny požadavky, které jsou pro československou vládu nepřijatelné . . . Za události je prozatím odpovědný Henlein sám. Je však třeba pracovat v úzké spolupráci. Henlein shrnul vůdci své pojetí takto: Musíme tedy stále žádat tolik, abychom nikdy nemohli být uspokojeni. S tímto pojetím vůdce souhlasil.“

(Zápis ze schůzky Adolfa Hitlera s Konrádem Henleinem a Karlem Hermannem Frankem, březen 1938)

II/23 Republika ve smrtelném nebezpečí

Hitler dal v únoru 1938 ve veřejném projevu jasně najevo, že problém sudetských Němců bude podle jeho představ vyřešen pouze připojením německy osídlených oblastí v ČSR k říši, když prohlásil, že „osvobodí 10 miliónů Němců“ žijících v zahraničí. Kruh okolo ČSR se začal svírat po **připojení Rakouska** k Německu v březnu 1938. Oznámení československé vlády, že přistoupí k vypracování národnostního statutu, který bude řešit menšinové otázky v rámci jednotného státu, nenašlo patřičnou odezvu. Posílená SdP stupňovala nátlak na německé **novoaaktivistické hnutí** – Svaz zemědělců byl rozpuštěn, Německá křesťansko-sociální strana zastavila činnost a jejich ministři podali na konci března ve vládě demisi. Poslední rezignovala i německá sociální demokracie. Připojení (*anšlus*) Rakouska nejen znásobilo potenciál nacistické říše a ukázalo, že Británie a Francie nejsou ochotny riskovat válečné střetnutí s Hitlerem kvůli problémům střední Evropy, oslabilo však přímo i **obranyschopnost ČSR**. Hranice s Německem se prodloužila z 1 539 km na 2 117 km o úsek rakouské hranice, s jejímž opevněním počítal generální plán výstavby pohraničních opevnění až v dalších etapách výstavby (zhruba do roku 1942).

Na sjezdu SdP v Karlových Varech 24. dubna 1938 vyhlásil Konrad Henlein osmibodový program. **Karlovarské požadavky** obsahovaly uznání úplné rovnoprávnosti německé národní skupiny s českým národem, vytvoření uzavřeného německého národního území s německou samosprávou a úplnou svobodu přiznání se k německému národu a k *německému světovému názoru*, k nacionálnímu socialismu. Henlein prohlásil, že tento program je minimální a naznačil tak, že usiluje o připojení požadovaného autonomního území k Hitlerově říši. Podle Hitlerových pokynů chystala SdP politické podmínky pro německý válečný úder proti ČSR, který pod krycím názvem *Fall Grün* připravoval německý generální štáb od dubna

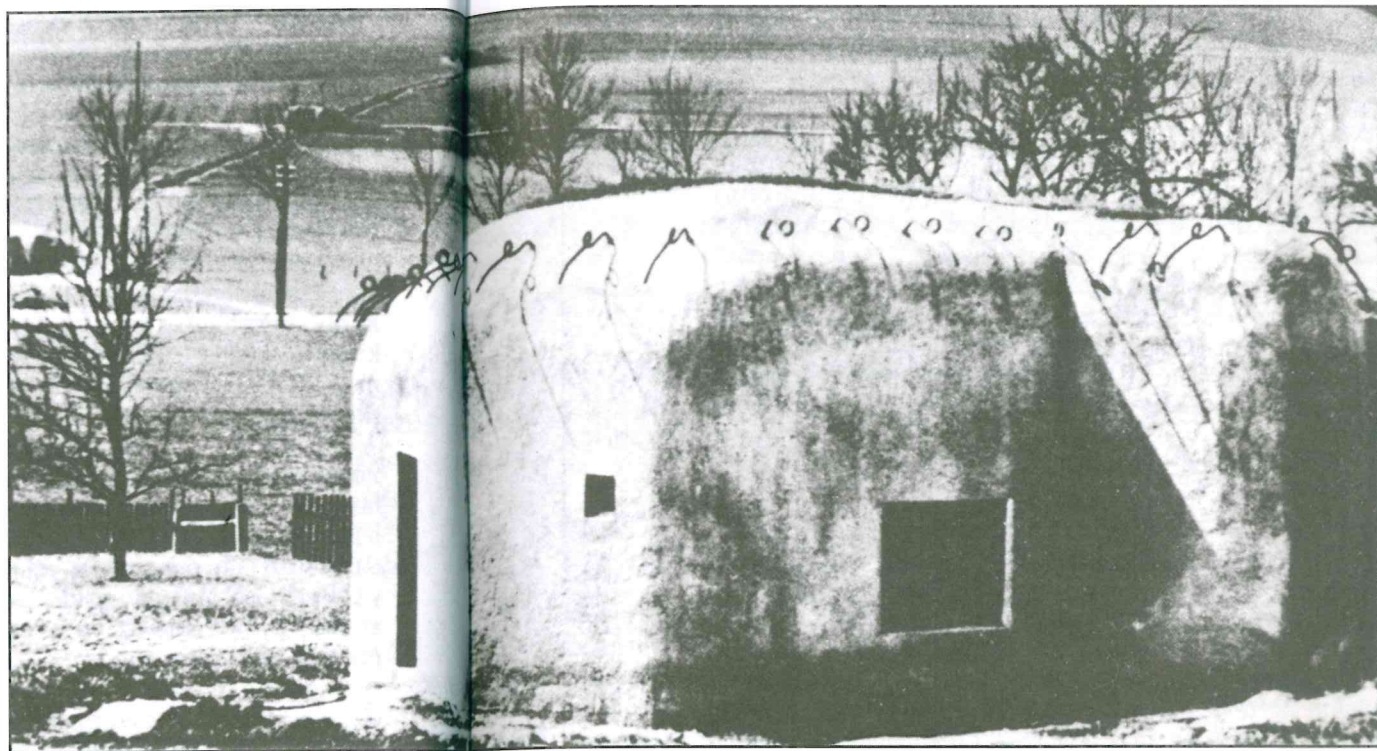
1938. V květnu připravený vládní návrh národnostního statutu SdP odmítla. Nepokoje v pohraničí v souvislosti s blížícími se volbami do obecních zastupitelstev a přesuny německých vojsk v blízkosti československých hranic přiměly československou vládu 20. května k vyhlášení **částečné mobilizace**. Rychlý a vysoce organizovaný průběh částečné mobilizace 21. května a její mezinárodní ohlas odradily Německo od jakékoliv akce. Proti akutnímu nebezpečí německého útoku byly odhodlány bránit republiku převažující části politických sil vládních stran (republikánské, lidové, sociálně demokratické, národně socialistické, od března 1938 jako součást koalice i nacionalistické Národní sjednocení), skupina kolem Hradu, široké občanské hnutí (petici *Věrní zůstaneme*, iniciovanou představiteli české kultury, podepsalo od května do září 1938 přes milión občanů), ale i komunisté a čeští fašisté (NOF, Národní liga), němečtí sociální demokraté, říšskoněmecká a rakouská emigrace a trosky německého aktivismu.

Francie se ovšem již zcela podřizovala britské politice appeasementu z obavy před vtažením do války s Hitlerem kvůli spojenecké smlouvě s Československem, o jejíž „*sporné hodnotě*“ se vyjádřil francouzský ministr zahraničí G. Bonnet na začátku srpna. Tehdy se do Prahy chystal lord Walter Runciman jako prostředník, který měl posoudit situaci německé menšiny v ČSR. V průběhu pobytu **mise lorda Runcimana** v ČSR odmítla SdP třetí a čtvrtý plán E. Beneše na řešení sudetoněmecké otázky a po Hitlerově projevu 12. září na sjezdu NSDAP v Norimberku se pokusila o **převrat v pohraničí**. Ten však byl vládou rezolutně potlačen a jeho vůdcové uprchli do Německa. Za hranicemi pak zorganizovali ozbrojené dobrovolné oddíly *Sudetendeutsches Freikorps*. V den odjezdu Runcimanovy mise 16. září vláda SdP zakázala. Z Runcimanovy zprávy britské vládě vyplynulo, že další spolužití Čechů a Němců v jednom státě není možné. Tento závěr podpořil Chamberlainovo stanovisko, že je nutné vyhovět Hitlerovým požadavkům na připojení pohraničních území ČSR k Německu.

II/24 Mnichov

Na základě Hitlerových požadavků, sdělených britskému premiérovi Nevillu Chamberlainovi na **schůzce v Berchtesgadenu** 15. září 1938, vypracovala britská a francouzská vláda plán na odstoupení pohraničních oblastí ČSR s více než 50% německého obyvatelstva Německu. Tento plán byl ultimativní formou předložen československé vládě 19. září. Vláda odmítla. Teprve po dalším tvrdém nátlaku britského a francouzského vyslance v Praze na E. Beneše 21. září vyslovila vláda v šest hodin ráno souhlas s odstoupením požadovaných území. Zpráva o tom vyvolala mohutnou demonstraci v Praze a mnoha českých městech. V Praze se občané nerozešli

*Soustava betonových pevnůstek
z roku 1938 (v pozadí je vidět
jejich spojení zákopy)*

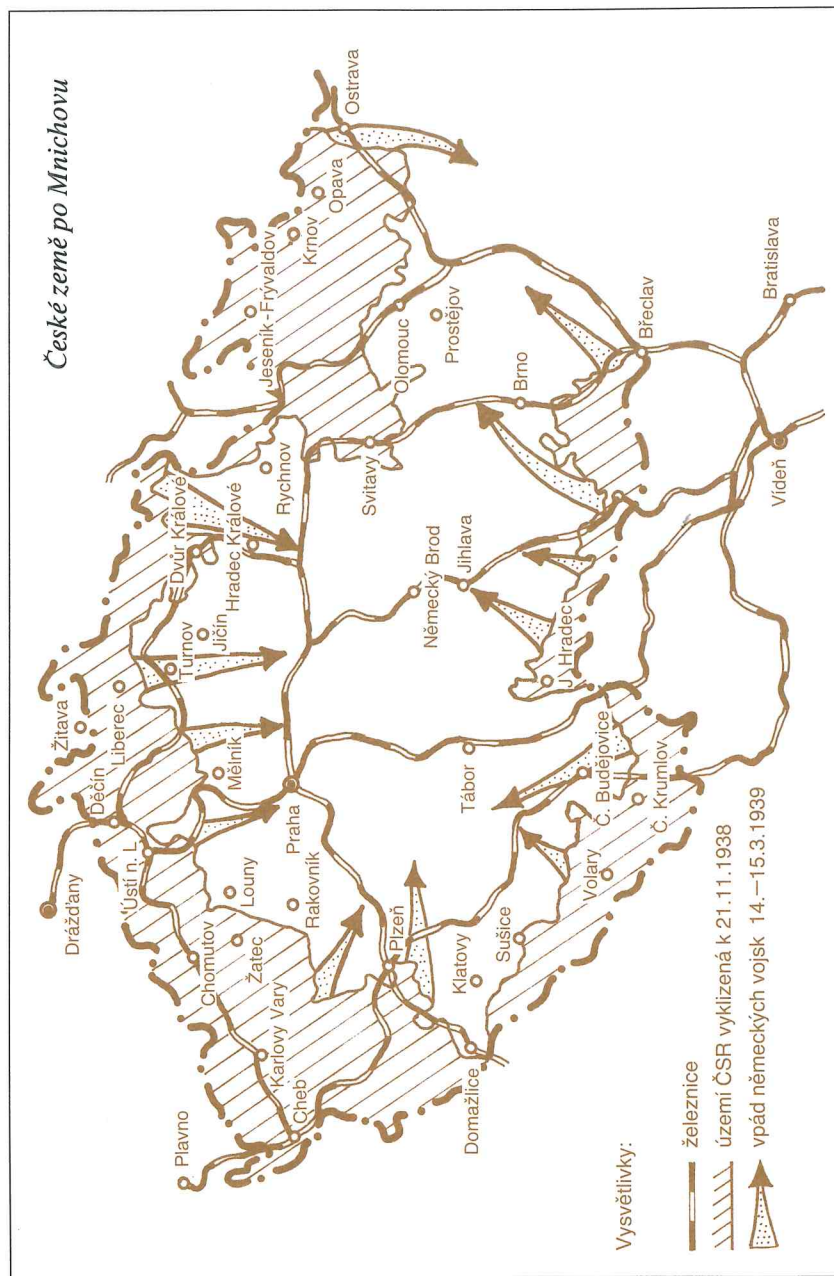

celou noc. Druhý den Hodžova vláda odstoupila. **Výbor na obranu republiky**, vytvořený skupinou poslanců v čele s Ladislavem Rašinem, synem Aloise Rašína, svolal veřejnou manifestaci. Před sněmovnu Národního shromáždění – Rudolfinum – přišlo čtvrt miliónu lidí. Jmenování nové vlády generála Jana Syrového prezidentem Benešem vzbudilo ve veřejnosti naději, že se republika bude bránit.

Chamberlain se sešel podruhé s Hitlerem 22. září v **Bad Godesbergu**. Oznámení, že Československo přijalo jeho požadavky, Hitlera neuspokojilo, nyní už žádal i splnění územních nároků Polska a Maďarska. Syrového vláda prohlásila Hitlerovy podmínky z Godesbergu za nepřijatelné a následujícího dne vyhlásila **všeobecnou mobilizaci**. Hitler demonstroval svou neústupnost a varoval britského velvyslance v Berlíně, že nepřijme-li československá vláda do 28. září 14 hodin godesbergské podmínky, zahájí Německo válku proti ČSR. Chamberlain přistoupil na tento nátlak a oznámil Hitlerovi dopisem, že může dostat „*vše podstatné*“ bez jediného výstřelu. Z iniciativy britské a americké diplomacie a podnětu Mussoliniho se tak

29. září 1938 sešla v **Mnichově** konference velmocí za účasti Adolfa Hitlera, Benita Mussoliniho, britského premiéra Nevilla Chamberlaina a francouzského premiéra Edouarda Daladiera k jednání o německých požadavcích. Po půlnoci na 30. září podepsali přítomní dohodu, která plně akceptovala německé představy. Československo, jehož zástupci nebyli k jednání přizváni, bylo donuceno diktátem evropských velmocí odstoupit ve dnech 1. až 10. října 1938 své pohraničí Německu. V průběhu října provedlo Polsko některé úpravy hranic ve svůj prospěch (na základě ultimáta) a 2. listopadu byla **Vídeňskou arbitráží** přiručena Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Československo se tomuto diktátu, spolupodepsanému jeho hlavním spojencem – Francií – podřídilo. Jedinou alternativou při tehdejší mezinárodní situaci, nereálnosti pomoci ze strany SSSR a nespolehlivosti malodohodových spojenců by byla osamocená válka s Německem, na kterou nebylo Československo dostatečně vyzbrojeno. Pohraniční opevnění (jež navíc neodpovídala nové strategii útočné války) byla teprve ve výstavbě,

proti tři a půl milionové německé armádě by stálo jeden a půl miliónu československých vojáků. To vše, spolu s hrozbou útoku z polské a maďarské strany, dovedlo E. Beneše 30. září 1938 k závěru, že je nutno nadiktované podmínky přijmout.

„Promiňte pane prezidente, že s vámi nesouhlasíme. Na tomto hradě vládli čeští králové samostatnému státu a určovali často dějiny Evropy. Zde na tomto hradě se ale nikdy neustupovalo. Měli jsme se bránit. Ustoupili jsme sami. Příští generace nás odsoudí, že jsme bez boje odevzdali své kraje. V čem má národ vidět sílu a v co má věřit, když jsme mu vzali armádu, která bez výstřelu opustí pozice? K té cizí zbabělosti připojujeme zbabělost vlastní. Je pravda, že jiní nás zradili, ale my zrazujeme sami sebe.“

(Záznam z jednání Výboru na obranu republiky 30. září 1938, vystoupení Ladislava Rašína.)

III. KULTURNÍ OVZDUŠÍ PRVNÍ REPUBLIKY

III/1 Kultura první republiky

Modernismus, zrozený na přelomu století, který se projevil ve všech oblastech kultury už před 1. světovou válkou, našel v republice příznivé klima. Rok 1918 tak sice nebyl zásadním mezníkem kultury, vytvoření samostatného československého státu však posílilo sebevědomí českých a slovenských umělců a poskytlo příznivější možnosti pro uplatnění podnětů evropské kultury. Oddělením od rakousko-uherské monarchie s převažující německou a maďarskou kulturou se zvýšily šance na **svěbytný kulturní rozvoj** Čechů a Slováků. Politická demokracie zajistila možnost svobodného vyjádření uměleckého názoru a nebránila pluralitě směrů a proudů, odlišných jak uměleckou výpovědí, tak nacionálním, respektive kosmopolitním zaměřením.

K duchovnímu vzestupu české a slovenské inteligence položilo dobré základy **školství**. Systém obecných a měšťanských škol, který v českých zemích existoval od předválečných dob, byl rozšířen a reformován. Zvýšil se počet českých škol vzhledem ke školám německým, jak odpovídalo národnostnímu složení obyvatelstva. Lidovému vzdělání všech národností sloužily státem podporované instituce a veřejné knihovny, stejně jako hustá síť zájmových spolků. K české **univerzitě** v Praze (zákonem z roku 1920 byla nazvána **Karlova**) přibýly v roce 1919 nově založené **univerzity v Brně a Bratislavě**. Na Slovensku byl československý školský systém budován zcela nově. K vzestupu úrovně vzdělání přispěli vzhledem k nepočetnosti slovenské inteligence čeští učitelé. Státní idea čechoslovakismu vedla u některých z nich k podcenění politické a kulturní autonomie Slováků. Za její

Univerzitní profesor Josef Pekař

uplatnění začala ve 30. letech vystupovat mladá slovenská inteligence. Vedle univerzit vznikaly vysoké školy technického zaměření. Celkem působilo v ČSR 15 vysokých škol, včetně německé **Karlo-Ferdinandovy univerzity** v Praze. Tři univerzity byly založeny pro ukrajinskou, ruskou a židovskou emigraci ze SSSR a Polska. Na univerzitách se rozvíjely jak humanitní, tak přírodovědné a technické vědní obory.

V **dějepisectví** udávala nadále tón *Gollova škola*, zaměřená na vědeckou kritiku pramenů. Vedle Gollových žáků J. Pekaře a J. Šusty se začali prosazovat mladší historikové, navazující na moderní evropské myšlení (J. Werstadt, J. Slavík, Z. Kalista). Z **filozofického pozitivismu** vyšel jak na vývojovou psychologii zaměřený F. Krejčí, tak F. Drtina a J. B. Kozák ovlivněni Masarykem. O kritickou reflexi českého **realismu** se pokoušel E. Rádl, původně biolog známý především kritikou národnostní politiky a vstřícnou snahou o zlepšení česko-německých vztahů. Zcela mimo oficiální filozofii stál radikální subjektivní idealista L. Klíma (*egosolismus* – prožívání sebe sama jako boha). Jeho aforismy, verše a dramata svou suggestivní, k surrealismu tíhnoucí výpovědí, odkrývající absurditu světa a problémy lidského nitra, působí naléhavě i dnes.

Slovenská kultura dostala vybudováním slovenského školství dosud nevídané možnosti rozvoje. K přímé podpoře slovenské kultury přispělo založení **Slovenského národního divadla** v Bratislavě a obnovení činnosti Matice slovenské. Od českoslovačické větve, prosazující česko-slovenskou vzájemnost a podporované českou publicistikou (M. Kálal), se začal vzdalovat k autonomii tíhnoucí směr, vyzdvihující svébytnost slovenského národa. Romantizující pojetí slovenského národa u klasika lyriky P. O. Hviezdoslava (* 1921) už tomuto směru nevyhovovalo. Novou emancipaci přinesl vznik Československa i **kultuře rusínské**. Poláci a Maďaři tíhli ke kulturním centrům mimo republiku.

Německá kultura se dostala po vzniku republiky do defenzivního postavení. Významné osobnosti pražské německé židovské kultury působily v zahraničí (E. E. Kisch, R. M. Rilke, F. Werfel). Po napsání svého vrcholného díla *Zámek* opouští Prahu v roce 1923 (krátce před svou smrtí) F. Kafka. Někteří z nich, jako Franz Werfel, nebo v Praze tvořící Max Brod, přispívali svou překladatelskou a literární a hudebně kritickou tvorbou k šíření české kultury v německém prostředí. Literatura **sudetoněmecké provenience** navázala na romantizujícího klasika šumavské přírody Adalberta Stiftera v románech J. Mühlbergera, chyběly jí však jak pevnější spoje k pražskému německo-židovskému prostředí, tak výrazné umělecké osobnosti. Duchovním centrem pro ni zůstávala Vídeň, později též Berlín. Úroveň lidové německé tvorby nepřekročila její regionální význam, rozvíjel se zvláště *vlastenecký román rurálního typu*. Široké pole působnosti dostala popularizace německé kultury v husté síti německých novin a časopisů.

III/2 Česká literární tvorba

Zážitek 1. světové války hluboce poznamenal uměleckou generaci 90. let 19. století, která začala působit v prvních desetiletích století dvacátého a za první republiky patřila k profilující skupině tvůrců. Projevila se u ní na jedné straně zvýšená vnímavost pro iracionální, temné stránky lidského bytí, na druhé straně zesílila jejich orientace na nové hodnoty sociálně spravedlivé společnosti. Tato bipolarita byla často přítomná i v tvorbě jednoho umělce, ve svém důsledném vyjádření pak vedla k formování mnohdy nemiřitelných a vzájemně se ostře napadajících uměleckých proudů.

Z literární generace 90. let vynikl zvláště Karel Čapek, který ve svém prozaickém i dramatickém díle spojil podněty pragmatické filozofie, zdůrazňující svobodu lidské vůle, s hlubokým mravním ideálem demokracie. Pozornost k malému člověku, víra v hodnoty lidství a spravedlnosti i smysl pro dramatickou fabulaci jsou dodnes základem obliby jeho tvorby u širokého publika, evropský rozhled a umělecké kvality mu zajistily ohlas ve světě. Čapek stejně jako literární kritik F. X. Šalda patřil ke **kosmopolitnímu proudu** české kultury, který proti měšťáckému *vlastenčení* stavěl otevřenost kulturním hodnotám jako nezbytný předpoklad národní svěbytnosti. Šalda, nadaný francouzským kritickým duchem, vystupoval proti malosti a provinciálnosti v české kultuře a jeho literární polemiky brojily i proti politikaření v umění. Nešetřil sarkasmem jak vůči nacionalistické a katolické pravici, tak vůči osočování demokracie levicí, s jejímž ideálem sociální spravedlnosti sympatizoval. Vysokou úroveň literární kritiky udržovali i A. Novák, O. Fischer a další. V oblasti **literární teorie** dosáhl světového ohlasu Jan Mukařovský, zakladatel pražské strukturalistické školy. Důraz na literární tvar a autonomii estetické funkce spojoval s obecně lidským směřováním umění. Nacházel je jak u K. Čapka, tak v díle Vladislava Vančury, v jeho expresionistickém vyjádření kritiky civilizace.

Vančuru vedl cit pro malé a ponížené k **levicové avantgardě**, propagující sociální a hospodářskou revoluci. Mezi umělci, seskupenými v *Devětsílu* a kolem časopisů, *Kmen* a *Červen* redigovaných S. K. Neumannem, získával zvláště mladou generaci „proletářský básník“ Jiří Wolker. Ke komunikujícím intelektuálům jej dovedl sociální humanismus s křesťanskými prvky. Dalším vývojem k francouzským surrealismem inspirovanému **poetismu** prošli Jaroslav Seifert, Konstantin Biebl a Josef Hora. Poetismus, teoreticky podložený Karlem Teigem a Bedřichem Václavkem, se uplatňoval hlavně ve tvorbě básnické (V. Nezval), ale zasáhl i prozaiky (V. Vančura, K. Konrád). Protipól programového ateismu levice představoval **katolický spiritismus**, navazující na Otokara Březinu. Vedle staršího, politicky protimasarykovsky orientovaného Jaroslava Durycha, v umělecké tvorbě „*básníka lítosti*“, a v esejích kousavého kritika bezbožných umělců, vynikl Ja-

*Rašínovo gymnázium v Hradci Králové
postaveno podle projektu J. Gočára (konec dvacátých let)*

kub Deml a mladší Jan Zahradníček. K mystickému individualismu, prožitku smutku a osamělosti v moderním světě dospěl J. Karásek ze Lvovic, spoluzakladatel *Moderní revue* a po K. Hlaváčkovi mluvčí české **literární dekadence**. Z uměleckého kvasu moderny vyšli i umělci, uchváčení vítězným nacionalismem republiky. Vedle epika zahraničního odboje Rudolfa Medka k nim patřil v národní demokracii působící Viktor Dyk. Nový patriotismus se **sociálně kritickou notou** se odrazil i v románech Boženy Benešové, Marie Pujmanové a Marie Majerové, jejichž hrdinky usilují o emancipaci v moderním světě. Ozýval se i v dramatické tvorbě (Frant. Langer) a venkovských románech (Josef Holeček). Knihou, která snad nejvíce proslavila českou literaturu, se staly *Osudy dobrého vojáka Švejka* od Jaroslava Haška.

III/3 Ostatní obory umělecké tvorby

Obráz „Žena“ z cyklu „Oheň“ od Josefa Čapka

České divadelnictví poskytlo prostor v moderním expresivním směřu. V *Městském divadle* na Vinohradech a v *Národním divadle* jim udával tón Karel Hugo Hillar, levicově orientovaná mladá generace experimentovala s angažovaným divadlem komunistického typu (Jindřich Honzl, Emil František Burian). V *Osvobozeném divadle* Jiřího Voskovce a Jana Wericha vznikla neortodoxní scéna, spojující moderní divadelní formy s aktuální politickou satirou i tradicí dobré lidové zábavy a kabaretu (*Červená sedma* s Ferencem Futuristou, spontánní komika Vlasty Buriana). Technický pokrok ovlivnil masovou působnost kultury. Od roku 1923 pravidelně vysílal rozhlas. Film se stal samostatným prostředkem uměleckého vyjádření. Počátky němého filmu byly v konkurenci se zahraniční produkcí skromné, k nejúspěšnějším patřila adaptace románu J. Haška *Dobryj voják Švejk* v režii Karla Lamače z roku 1926. Výrazněji se český živel uplatňoval v letech 1930–37 ve filmu zvukovém (*C. k. polní maršálek* s V. Burianem, Honzlovy adaptace her V+W, Haasův film *Bílá nemoc* podle románu K. Čapka). Fotografii posunul do roviny umělecké Josef Sudek.

Mladá generace převzala hodnoty soudobé evropské *moderny*. Romantismus byl v české hudbě zatlačován již před válkou, Morava ale opožděně prožívala vlnu *romantismu* i po válce. Část *moderny* následovala německé *expresionisty*. Jiná část hudební avantgardy navazovala na předromantické období a vytvářela neobarokní, neorenesanční, ale hlavně *neoklasicistické* hudební vyjádření. Rozsáhlé možnosti byly nacházeny v oblasti folklóru. Nová doba s sebou přinášela snahu o rozumovou konstrukci hudební formy. Svůj specifický hudební svět si vytvořil Leoš Janáček. Na svého tchána a učitele Antonína Dvořáka navázal Josef Suk. Jeho školou prošli i Jaroslav Ježek a Bohuslav Martinů, který žil od roku 1923 až do 2. světové války v Paříži. Profesorem pražské konzervatoře byl Vítězslav Novák. Jeho škola zásadním způsobem ovlivnila generaci moderních slovenských skladatelů (Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, Ján Cikker).

Ve *výtvarném umění* se rozvinuly vedle dožívající *secese* moderní směry. V *malířství* světově proslul svými secesními plakáty Alfons Mucha, secesní symbolismus vyjadřují ještě díla sochařů Ladislava Šalouna a Františka Bílka. Jeden z propagátorů *kubismu* (tento směr se snažil neperspektivně zobrazovat prostor) Bohumil Kubišta zemřel měsíc po vyhlášení samostatnosti. Kubismus pak dále rozvíjel Emil Filla. Osobitým způsobem si osvojil tento směr Josef Čapek. *Expresionistický* výraz, inspirovaný demologií a světem fantazie a tajemna, objevovali ve svých grafikách František Koblíha a Josef Váchal. V *sochařství* se snažil v jednom z období své tvorby zachytit kubistické výboje Otto Gutfreund. *Surrealismus* ovlivnil malířský projev Jindřicha Štyrského a Toyen (Marie Čermínové). Nejvýznamnějším žákem Myslbekovým se stal Jan Štursa. Z dalších Myslbeko-

Josef Váchal, *Autoportrét se psem*

vých žáků vynikli Josef Mařatka, Bohumil Kafka a Otakar Španiel (uznávaný hlavně jako medailér), na něž měla vliv i tvorba Augusta Rodina.

Nástup moderny v architektuře charakterizovalo využití nových stavebních materiálů a konstrukcí, které měly lépe vyjadřovat životní realitu moderního člověka. Vůdčí osobností *modernismu* byl architekt Jan Kotěra. Na Kotěruv *konstruktivismus* navázali jeho žáci Josef Gočár a Josef Chochol, třebaže tuto linii načas přerušil *kubismus* a *dekorativismus* (z něho hlavně obloučkový sloh, nazývaný též slohem Legiobanky). Puristická architektura na počátku 20. let povýšila hledisko účelnosti nade vše a prohlášovala, že architektura není uměním (strukturalismus Adolfa Loose). S takovým pohledem nesouhlasili členové *sdržení architektů*, kteří se spíše přiklíněli k Le Corbusierově teoretické formulaci *funkcionalismu*. Na základě jeho myšlenek se vrátila avantgarda české architektury opět ke konstruktivismu. Demonstrací vítězného tažení konstruktivismu se stala *Výstava soudobé kultury* v Brně (1928). Hlavní výstavní palác, vyhlídková věž a další pavilóny byly ukázkou ryzí účelovosti, nových konstrukčních řešení a krásy obnažené konstrukce. Netušené bohatství obměn poskytl architektům nový pilířový systém. Slovák Dušan Samo Jurkovič osobitě vsťebával a transformoval prvky *lidové architektury*. Vedle moderní architektury se v Praze stavělo i nadále pod vlivem opožděně historizujících stylů a slohem zmodernizovaného *neoklasicismu*.

Stále více se prosazovaly zásady *urbanismu*, snahy opravdu vědecky řídit výstavbu měst. Ukázkou zdařilého koncepčního rozvoje města je Gočárův regulační plán Hradce Králové z roku 1926, či Gahurův regulační plán výstavby Zlína.

IV/30 *Tělovýchova a sport*

Po vzniku československé republiky došlo ke značnému rozvoji tělovýchovného a kulturního života. Neznamená to ovšem, že tento obor společenské aktivity za Rakouska-Uherska živořil. Naopak, právě zde se české země zapisovaly do obecného povědomí jako zcela svébytná a výrazná veličina v letech před 1. světovou válkou, kdy otázka jejich politické samostatnosti existovala nanejvýš v teoretických úvahách. Vídeňská vláda vystupování českých zemí na mezinárodním sportovním fóru příliš nepřála, byla však nucena respektovat stanovisko *Mezinárodního olympijského výboru* (MOV), stejně jako sílu tělovýchovného hnutí v českých zemích. Vždyť za půlstoletí od r. 1862 se sokolská organizace rozrostla do 52 žup, které se roku 1920 sdružily v *Československou obec sokolskou*. Méně významnou katolickou obdobu Sokola představoval *Orel*, jako protiváha sociálně-demokratických *Dělnických tělocvičných jednot* (DTJ) vznikla *Federace proletářské tělovýchovy* (FPT), ovládaná komunisty. Kromě to-

ho i v ČSR působily tělocvičné spolky německé (*turnvereiny*) a židovské (*Makabi*). Zapojení v těchto jednotách a spolcích skýtalo možnost společenského vzestupu talentovaným mladým lidem. Sokolské a orelské slety, spartakiády a dělnické olympiády se těšily pozornosti politicky příslušně naladěného obecnictva.

Politický pluralismus zabránil podřízení československé tělovýchovy a sportu jednomu řídicímu centru. Proto se Československá obec sportovní (ČOS), založená roku 1918, nemohla nikdy stát tím, čím byl později Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV). Významnou roli naopak hrál Československý olympijský výbor, který měl svého zástupce v MOV. Na olympijských hrách a mezinárodních šampionátech dobyli českoslovenští reprezentanti, většinou odchovanci Sokola, řady úspěchů v gymnastice, lehké i těžké atletice a vodních sportech. Sokolská myšlenka byla těsně spjata s ideou brannosti, takže se prosazovaly i *armádní a technické disciplíny* typu jezdeckví, automobilismu a letectví. Medailovou sklizeň přinesly ČSR olympiády roku 1924 v Paříži (1 zlatá, 4 stříbrné, 4 bronzové), 1928 v Amsterdamu (2 zlaté, 5 stříbrných, 2 bronzové) a 1936 v Berlíně (3 zlaté, 5 stříbrných, 1 bronzová). Tyto poslední meziválečné hry však zároveň ukázaly, jak se totalitní režimy nešťítí využít ke své propagandě pozitivní myšlenky olympijského hnutí.

V kolektivních sportech se značné popularitě těšil lední hokej, v němž se již roku 1911 reprezentanti českých zemí stali mistry Evropy. Tento titul získali v meziválečném období ještě několikrát a postupně vyrovnávali propastný výkonnostní rozdíl, který je dělil od zámořských mužstev. Roku 1931 byl dostavěn první stadión s umělou ledovou plochou na pražské Štvanici a dvakrát se zde konalo mistrovství světa (1933, 1938). Řada hokejistů byla zároveň dobrými tenisty, ale platilo to i naopak jako v případě bratrů J. a K. Koželuhových. Národním sportem číslo jedna se stala kopaná. V domácích soutěžích kralovaly střídavě pražské kluby SK Slavia a AC Sparta, jejichž nadvládu krátce narušila SK Viktoria Žižkov. Tato a další mužstva úspěšně reprezentovala československou kopanou na zahraničních zájezdech, turnajích a zejména ve Středoevropském poháru, nejstarším předchůdci současných evropských a světových pohárových soutěží. AFK Vršovice si dokonce z daleké Austrálie přivezly nový název Bohemians i odznak s klokanem. Československé národní mužstvo zvítězilo již roku 1919 na fotbalovém turnaji Pershingovy olympiády v Paříži a o patnáct let později postoupilo do finále mistrovství světa v Itálii. Kopaná byla prvním sportem, který vstoupil do přímých rozhlasových přenosů (1926) a inspiroval i literární tvůrce (E. Baas, K. Poláček).

hlava pátá

LÉTA 1939–1945

I. RYSY OKUPAČNÍHO REŽIMU

Léta 1939–45 představují jedno z nejdramatičtějších období novodobé historie, jež hluboce poznamenalo životy několika generací. Světem se přehnal válečná smrt' dosud nevídaných rozměrů a v krátké době několikrát změnila politickou mapu i poměr sil mezi velmocemi. Evropská civilizace byla konfrontována s triumfujícím násilím, jež si nejen na frontách, ale i v hlubokém zázemí vyžádalo milióny lidských obětí. Jednotlivci i celé národy prožívali tragické ořesy a ocitali se na dějinných křižovatkách. Ve víru válečných událostí dozrával historický přelom: rozhodovalo se o budoucnosti evropských zemí a národů, a to na dlouhá desetiletí.

Součástí tohoto vývoje bylo i drama českého a slovenského národa, jež začalo již na podzim 1938. V září 1938 zpečetil mnichovský verdikt osud první československé republiky. Demokratický stát v srdci Evropy byl svými spojenci opuštěn a vydán na milost a nemilost Hitlerovu Německu. Strategické a hospodářské zmrzačení republiky připravilo cestu k její úplné likvidaci v březnu 1939, kdy byly české země okupovány německou armádou a jako Protektorát Čechy a Morava začleněny do nacistické Velkoněmecké říše, zatímco na Slovensku vznikl formálně samostatný klerofašistický stát – satelit Německa. Československá tragédie byla výstrahou demokracii v mezinárodním zápase s fašismem. Stala se předehrou ke 2. světové válce, na jejímž průběhu a výsledku pak závisely i další osudy českého a slovenského národa.

Šest let německé okupace patří k nejtěžším obdobím českých dějin. Po dvacetiletí svobodného rozvoje ve vlastním demokratickém státě se český národ ocitl pod nadvládou nepřátelské sousední velmoci a doslova přes noc stanul tváří v tvář tvrdé realitě nacistické diktatury. Poměry, nastolené okupanty, se zcela vymykaly dosavadním zkušenostem českého národního společenství. Protektorát byl formou koloniálního zřízení, proklamovaná autonomie Čechů byla značně omezená a problematičká, nadto byla postupně oklešťována a likvidována. Česká autonomní správa v čele s protektorátní vládou a státním prezidentem byla na všech stup-

ních podřízena německé okupační moci v čele s říšským protektorem. Němci přitom plně ovládli i české hospodářství a německý kapitál obsadil klíčové pozice v českém průmyslu, obchodu a peněžnictví. Hospodářský potenciál českých zemí a pracovní síla českého obyvatelstva měly být maximálně využity pro válečné potřeby třetí říše. Proto také nacističtí vládcí usilovali o politickou pacifikaci protektorátního zázemí a tomuto zájmu podřizovali i zvláštní formu zdejšího okupačního režimu. Protektorát měl přitom zůstat provizóriem pro dobu války; konečným cílem nacistické politiky byla úplná germanizace českého prostoru, kterou ostatně předjímaly již mnohé kroky válečných let.

Oproti přímé okupační správě měl ovšem protektorát pro české obyvatelstvo určité výhody. Protektorátních úřadů, institucí a organizací bylo možno do jisté míry využívat k obraně českých národních zájmů i zájmů jednotlivých českých občanů a někdy dokonce k podpoře přímého protinacistického odboje. Poměrně široká kulturní autonomie v prvních letech okupace umožnila pak rozvinout masovou kulturní aktivitu s výrazně vlasteneckou a protiokupační tendencí. Němci potřebovali protektorátní úřady pro zajištění fungující správní a hospodářské soustavy českých zemí i jako *převodní páku* při ovládnutí českého obyvatelstva, avšak zároveň se na ně nemohli příliš spoléhat a důvěřovat jim. Většina protektorátních úředníků i vedoucích správních a politických představitelů buď hrála s okupanty *dvoji hru*, kryla vnější loajalitou národně obrannou a mnohdy i odbojovou činnost, nebo chápala svoji kolaboraci jako realistickou politiku menšího zla, nutnou pro přežití národa a zachování jeho statků v pohnutých dobách. Aktivní přísluhovači nacistů a ideoví kolaborační aktivisté tvořili úzkou a opovrhovanou vrstvu, jež neměla v národě prakticky velký vliv.

„Nikdy jsem neslyšel od Háchy ani jeden výrok, z něhož by plynulo, že je stoupencem nebo obdivovatelem nacistického režimu, ačkoli tehdy stále rostoucí síla Německa na něj zřejmě silně působila. Dr. Hácha se domníval, že za daného stavu věcí nemáme jiné možnosti než Němcům pomalu ustupovat. Ohražoval se proti některým zásahům, intervenoval za zatčené a odsouzené, ale nakonec povolil. Pro tuto jeho taktiku je charakteristické srovnání, které jednou učinil: přirovnal náš národ k člověku, který je zamčen v pokoji s bláznem. Musí mu přikyvovat a dávat za pravdu, aby se blázen nerozsuřil a nevrhl se na něj. Přitom se ohlíží úzkostlivě na dveře, kdy se otevřou a přijde pomoc . . .“

(Z paměti Vladislava Klumpara, v letech 1938—42 ministra protektorátní vlády)

Převážná většina českého obyvatelstva pociťovala vůči okupantům nepřátelství, očekávala jejich brzkou válečnou porážku a tím i osvobození své vlasti. Menší část se pak podílela na **aktivním odboji**, který se začal formovat hned v prvních týdnech okupace a jehož se v různé míře účastnily všechny sociální vrstvy. Byl to jednak **domácí odboj**, působící ilegálně přímo v protektorátě a vystavený tvrdým represím ze strany okupační moci, jednak **odboj zahraniční**, tvořený emigrovavšími československými politiky a vojáky v zemích protihitlerovské koalice. V domácím i zahraničním odboji, mezi nimiž existovalo po celou dobu války spojení, se vyhranily různé skupiny a směry. Jejich společným cílem bylo osvobození českého národa a obnova samostatné Československé republiky, neshodovaly se však v názoru na formy a metody boje i na charakter budoucího obnoveného státu, který neměl a ani nemohl být prostou kopií meziválečného Československa. Programové cíle i formy odboje byly ovlivňovány průběhem války, změnami v poměru sil mezi mocnostmi protihitlerovské koalice i přirozenými změnami v myšlení obyvatelstva ve vlasti. Zvláštního významu posléze nabyl zápas demokratického a komunistického směru v odboji, vedený především v zahraničí mezi **londýnským a moskevským odbojovým centrem**. V tomto zápase o osud demokracie v poválečném Československu získal nakonec komunistický směr převahu: mohl se opřít o vítězný postup sovětských vojsk i o celkovou sociální radikalizaci a zjevný politický posun doleva v širokých vrstvách českého a slovenského národa.

Léta 1939—45 měla odlišný průběh v českých zemích a na Slovensku. Zatímco v protektorátě sváděl český národ zápas s cizí okupační mocí, na Slovensku probíhal boj mezi demokratickými a klerikálně nacionalistickými silami uvnitř téhož národa. **Slovenská republika** měla sice klerofašistický charakter, nicméně byla jako slovenský stát podporována — zejména zpočátku — nezanedbatelnou částí obyvatelstva. Rovněž míra politického útlaku zde byla ve srovnání s protektorátem mnohem menší a naopak vyšší byla životní úroveň. S vývojem válečné situace začal však i zde sílit demokratický odboj, který postupně získal významné pozice ve slovenské armádě a nakonec v pozdním létě 1944 vyústil ve **slovenské národní povstání**. Domácí a zahraniční odboj Čechů a Slováků si vyžádal tisíce lidských obětí, mezi nimiž nechyběli významní politici, generálové, představitelé vědy a kultury. Život ve stínu nelítostné perzekuce, koncentračních táborů i popravišť, v neustálém střídání úzkostí a nadějí byl pak náročnou zkouškou psychické odolnosti a především charakterů nejširších vrstev. Pohnutá doba stavěla lidi nečekaně do mezních situací a před mravní dilemata, jejichž tíhu mnohý neunesl.

Prožitek 2. světové války poznamenal několik generací našich národů, pozměnil jejich myšlení a hodnotové stupnice a zanechal v nich trau-

ma, jež potom ovlivňovalo jejich další politické postoje a jednání. Téma let 1939—45 se v poválečných desetiletích znovu a znovu vracelo ve vzpomínkách pamětníků i v projevech politiků, v beletristických dílech, filmech, v nesčetných novinářských statích a pochopitelně i v pracích historiků. Mnohé z těchto návratů byly výrazem potřeby objektivně se vyrovnat s generačním prožitkem a předat jej potomkům, velká část však pramenila ze snah upravit nedávnou historii v duchu **aktuální politické služebnosti**. Vládnoucí komunistický režim po roce 1948 pak připouštěl pouze jediný výklad období 1938—45 (podobně jako období jiných), i když jej v průběhu let měnil v souladu s proměnami politické linie i s odchody a příchody vedoucích politiků. A tak na obraze této tragické kapitoly našich dějin postupně ulpěly nánosy lží, polopravd, legend i obratných retuší, s nimiž se historická věda i národní historické povědomí musí s odstupem času vypořádat.

II. VÁLKA, OKUPACE, ODBOJ

II/1 *Konec samostatného československého státu*

Přijetí mnichovské dohody (ve prospěch Německa) a vídeňské arbitráže (ve prospěch Maďarska) značně zúžilo alternativy dalšího vývoje samostatné republiky. Územně okleštěný, hospodářsky oslabený stát, ježž nebylo možno vojensky ubránit, vázal svou existenci na velmi problematické garance velmocí. Ostatně již v říjnu 1938 se Hitler, nespokojený se způsobem, jakým mu při řešení záříjové krize západní velmoci částečně vnutily svou vůli, vyslovil pro definitivní likvidaci **Česko-Slovenska** (jak se pomnichovský stát nazýval) při nejbližší vhodné příležitosti. Česko-slovenská zahraniční politika měla tak v období po Mnichovu ještě menší naději na ubránění nezávislosti státu než československá zahraniční politika v době předmnichovské.

V marasmu **druhé republiky** česko-slovenské, které bylo vyměřeno krátké období od 30. září 1938 do 15. března 1939, zanikl demokratický charakter státu. Dosavadní vnitropolitický systém se rozpadl po zhroucení pozic Hradu. Namísto rovnováhy politických sil levice, středu a pravice se rychle prosazovaly síly pravice, směřující pozvolna k totalitní moci. Prezident Beneš abdikoval 5. října 1938 a brzy zemi opustil, zatímco rekonstruovaná vláda generála Syrového se snažila o navázání úzké spolupráce s Německem. Vzrůstala agresivita českých fašistických organizací, které se snažily získat mocenské pozice v destabilizovaném státě. Záhy se projevil také autonomistické a separatistické tendence na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Již 6. října 1938 se slovenské občanské strany sjednotily spolu s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou a požadovaly *žilin-*

skou dohodou autonomii pro Slovensko. Následujícího dne byla jmenována **slovenská autonomní vláda** v čele s dr. Jozefem Tisem. **Autonomní vláda Podkarpatské Rusi** byla jmenována 11. října, v jejím čele byl zprvu A. Bródy, od 26. října monsignore A. Vološin. Pozice totalitní strany na Podkarpatské Rusi získala Ukrajinská národní jednota.

Autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi byla schválena ústavními zákony Národního shromáždění 19. listopadu 1938, téhož dne byl také přijat název státu *Česko-Slovenská republika*. Prezidentem byl 30. listopadu zvolen dr. Emil Hácha a příštího dne byla jmenována nová vláda v čele s Rudolfem Beranem, předsedou nově vytvořené **Strany národní jednoty**, ve které se spojila většina pravicových stran. Rozhodující pozice v nové straně měli vůdci agrárníků. Jako loajální opozice se v polovině prosince konstituovala **Národní strana práce**, vytvořená sociálními demokraty a levicovými národními socialisty. Komunistická strana, jejíž činnost byla vládou postupně omezována a zakazována, přešla koncem roku 1938 do ilegality a její vedoucí činitelé odjeli do Moskvy. Snaha Strany národní jednoty o zavedení **totalitního systému** v Česko-Slovensku vyvrcholila přijetím nového programu 16. února 1939, vycházejícího z koncepce italského korporativního fašistického státu. Do politické praxe se jej však již nepodařilo uvést, neboť existence samostatného československého státu mezitím dospěla ke svému konci.

„Vztahy mezi centrální a slovenskou vládou jsou v poslední době velmi napjaté. Slovensko zneužívá své autonomie často ke škodě společného státu a také zeslabuje postavení ústřední vlády vnitropolitickými opatřeními.“

(Z depeše vyslaneckého rady německého zastupitelského úřadu v Praze Andora Henckeho, 1938.)

Od svého nástupu do funkce 4. října 1938 usiloval nový československý ministr zahraničních věcí dr. František Chvalkovský o změnu orientace na nacistické Německo. Přes jeho úsilí se však československé zahraniční politice v období druhé republiky nepodařilo sblížení s Německem dosáhnout. Ve svých plánech na definitivní likvidaci samostatného československého státu se nacisté rozhodli použít kombinovaného politicko-vojenského řešení, při kterém využili své agentury mezi zbývající německou menšinou a slovenského separatismu. Počátkem března 1939 přerušilo Německo jednání s česko-slovenskou vládou o příslibených zárukách a přikročilo k realizaci svých plánů. Situace v Česko-Slovensku se počátkem března 1939 vyhroutil v **krizi**. Vláda se pokusila ji vyřešit odvoláním Tisovy vlády na Slovensku, vyhlášením výjimečného stavu a vysláním armády na Slovensko. Vzápětí však došlo k nepokojům v řadách německé menšiny v českých zemích a také čeští fašisté se pokoušeli využít krize k uchopení moci. Vnitropolitický neklid v Česko-Slovensku poskytl na-

cistickému Německu záminku k **zásahu** do jeho vnitřních záležitostí.

Němci zahájili jednání s představiteli Hlinkovy slovenské ľudové strany, Jozefem Tisem a Ferdinandem Ďurčanským. Hitler od nich požadoval okamžité odtržení Slovenska od Česko-Slovenska a hrozil, že v případě nesouhlasu přenechá slovenský prostor Maďarsku. Slovenský sněm vyhlásil 14. března 1939 v Bratislavě **nezávislý a samostatný slovenský stát**. Tento akt byl dovršením cílů slovenských ľudůků a vzhledem k ultimativním požadavkům Hitlera i menším zlem pro slovenský národ. Téhož dne, 14. března, zaslalo Maďarsko ultimátum česko-slovenské vládě, ve kterém požadovalo okamžité **odstoupení Podkarpatské Rusi**, a zároveň zahájilo vojenské akce k její okupaci. Následující cesta prezidenta Háchy a ministra Chvalkovského do Berlína nemohla již rozbití československého státu zabránit. Němečtí představitelé jim také pouze oznámili, že příštího dne budou české země obsazeny německou armádou a připojeny k říši. Žádali pouze **souhlas s okupací** a vyhrožovali, že v případě odporu bude Praha zničena leteckým útokem. Brutálnímu nátlaku prezident Hácha podlehl a s německými požadavky souhlasil. Také vláda v Praze se tomuto diktátu podvolila.

Ráno 15. března 1939 překročily německé jednotky hranice a během dne okupovali vojáci generála Blaskowitze Čechy a vojáci generála Lista Moravu. Přesto se **obsazení českých zemí** neobešlo z německé strany zcela beze ztrát. Když se německá armáda pokusila vstoupit večer 14. března do Místku, byla přivítána palbou vojáků 3. praporu 8. slezského pěšího pluku pod velením kapitána Pavlíka. Podobně se na odpor maďarské **okupaci Podkarpatské Rusi** postavila část 12. pěší divize generála Svátka, která ve dnech 14.–16. března 1939 úspěšně čelila přesile maďarských vojsk. *Krajinský autonomní sněm* vyhlásil 15. března Podkarpatskou Rus za samostatný stát, následujícího dne však zemi obsadila maďarská vojska a připojila ji k Maďarsku jako autonomní území *Karpatsko*. Statečný boj československých vojáků v posledních dnech a hodinách samostatného státu byl předeherou boje za obnovu samostatného Československa, předeherou **druhého odboje**.

II/2 Zřízení Protektorátu Čechy a Morava a počátky domácího odboje

Hitlerovým výnosem ze 16. března 1939 byl na území českých zemí zřízen **Protektorát Čechy a Morava** jako formálně autonomní součást Velkoněmecké říše. Po celou dobu jeho existence stál v čele autonomní správy **státní prezident** dr. Emil Hácha, byly zachovány české orgány a instituce včetně soudnictví, policie, četnictva a vládního vojska. V čele **protektorátních vlád** stáli postupně Rudolf Beran, Alois Eliáš, dr. Jaroslav Krejčí a Richard Bienert. Část české politické reprezentace se zprvu do-

Emil Hácha s Adolfem Hitlerem na Pražském hradě 16. 3. 1939

mnívala, že se bude moci podílet částečně na výkonu moci v protektorátu, její představy se však ukázaly být pouhou iluzí. Vlastní život české společnosti byl rychle *glajchšaltován* podle německého vzoru. Jedinou českou politickou organizací se stalo **Národní souručenství**, odborové svazy byly spojeny do **Národní odborové ústředny zaměstnanecské a Ústředí veřejných zaměstnanců**. Celá řada společenských, kulturních, osvětových, profesních a tělovýchovných institucí a organizací byla rozpuštěna či jejich činnost přímo zakázána.

Rozhodující moc v protektorátě si ve svých rukou podrželi představitelé nacistického Německa. Velmi brzy byly zformovány orgány a instituce německé **okupační správy**, které řídily a kontrolovaly činnost protektorátních orgánů. Jednalo se zejména o úřady politické, správní, soudní

a policejní, jejichž úkolem bylo prosazovat v protektorátu německé cíle a záměry. V dlouhodobé perspektivě byla cílem nacistů **germanizace** českého a moravského prostoru včetně obyvatelstva, které mělo být dosaženo částečným poněmčením a částečným vysídlením, případně likvidací českého národa. V době intenzivních příprav Německa na válku byl však tento výhledový cíl odsunut do pozadí krátkodobým cílem využití všech hospodářských a lidských kapacit českých zemí pro **válečné úsilí říše**. K tomu směřovala aktivita všech německých orgánů okupační správy v čele s *říšským protektorem* Konstantinem von Neurathem.

Protektorátní česká společnost se začala brzy dělit do tří proudů, lišících se od sebe vztahem k okupantům. Široký **střední proud** tvořila masa lidí, kteří sice většinou nesouhlasili s německou okupací, zůstávali však z rozličných důvodů pasivní. Patřili sem ti, kdo propadli zoufalství a beznaději, ti, kdo se obávali dát svůj odpor najevo z obavy před pronásledováním a ze strachu, ať již o sebe nebo o své blízké, ti, kdo se jen snažili přežít. Tato pasivní masa však byla zároveň i zásobárnou pro oba proudy krajní, aktivní. Jeden z těchto proudů tvořili ti, **kdo s Němci spolupracovali**. Patřily mezi ně skupinky českých fašistů, různé typy zrádců, udavačů a konfidentů stejně jako kolaboranti z řad vládnoucích protektorátních vrstev, snažících se domoci podílu na vládě a rozhodování, bezzásadoví kariéristi i ti, kdo se rozhodli přežít za každou cenu.

„Jsem hluboce pohnut, když si vzpomínám na skutečnost, že jen několik kroků od míst, kde sedím, očekával tehdy stále ještě prostý frontový voják Adolf Hitler, vůdce opoziční NSDAP, rozhodnutí říšského prezidenta maršála Hindenburga o tom, zda bude či nebude jmenován kancléřem. Ano, byl jím jmenován. 30. leden 1933 je mezníkem nejen v historii nacionálního socialismu německého a Říše, ale novodobého národovectví vůbec.“

(Alois Kříž, *Krev za novou Evropu*, 1940)

V řadách protektorátní správy byla ovšem celá řada lidí, kteří se v rámci svého postavení snažili o **rezistenci** vůči německým záměrům a často spolupracovali i s odbojem. Patřil mezi ně i druhý předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš, který udržoval kontakty s odbojem domácím i zahraničním, řada úředníků protektorátní správy, policie i četnictva, důstojníků vládního vojska. Mnozí z nich byli za svou odbojovou činnost nacisty zatčeni, vězněni či popraveni, mnozí z těch, kteří přežili, se dočkali po válce jen nevděku, nenávisti či dokonce perzekuce. Poslední proud v české protektorátní společnosti tvořili **aktivní bojovníci** proti německé okupaci, příslušníci odbojových skupin a organizací. Společným cílem postupně se formujícího národního a občanského odboje byla obnova samostatné Československé republiky.

Již od prvních dnů protektorátu byli od české společnosti celou řadou vyhlášek a nařízení okupačních i protektorátních úřadů odtrženi **židé**. Snaha o jejich oddělení od české společnosti byla prvním krokem nacistů ke *konečnému řešení židovské otázky*, k jejich definitivnímu vyhlazení. Židé museli nosit zvláštní označení (žlutou šesticípou hvězdu), jejich pohyb byl omezen, měli nižší přídělky potravin, nesměli se účastnit kulturních či sportovních akcí, děti nesměly chodit do škol. Jejich majetek byl zabavován v procesu takzvané *árizace*. Vyčlenění židů ze společnosti bylo předstupněm k jejich soustředění do terezínského ghetta a pozdějším transportům do vyhlazovacích táborů na východě.

Přes preventivní a represivní akce německého bezpečnostního aparátu se již v období před začátkem druhé světové války podařilo vybudovat v českých zemích poměrně široce založené **odbojové hnutí**. Praktický zánik politických stran v systému druhé republiky způsobil, že zárodkem odbojového hnutí se nestaly bývalé politické strany. Jedinou výjimkou bylo **Politické ústředí**, které sdružovalo i představitele bývalých politických stran. Nejrozsáhlejší organizací odboje v první fázi okupace byla **Obrana národa**, organizovaná bývalými generály a důstojníky československé armády. Jedním z jejích zakladatelů byl i generál Eliáš. Ilegální síť organizací Obrany národa sdružovala vedle důstojníků zejména legionáře, sokoly a učitele, částečně také dělníky, zvláště železničáře. Levicový charakter měla odbojová organizace **Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ)**, která sdružovala zejména členy bývalých dělnických stran a odborů. Většina vznikajících odbojových skupin, které se postupně formovaly do větších organizací, neměla vyhraněný politický charakter. Proto hovoříme dnes o národním nebo občanském odboji. Jedinou politickou stranou, která pracovala v ilegality v době okupace, byla **Komunistická strana Československa**, která se stáhla do podzemí již za druhé republiky. V počátečním období po okupaci českých zemí se soustředila zejména na vybudování hierarchické sítě ilegálních organizací od závodních a místních přes okresní a krajské až po I. ilegální ústřední výbor, řízený zahraničním vedením v Moskvě.

V počátečním období své aktivity se ilegální organizace soustředily na **ty formy odbojové činnosti**, ke kterým měly alespoň nejzákladnější předpoklady. Rozšiřování ilegálních tiskovin, pomoc pronásledovaným osobám a jejich rodinám, vytváření předpokladů ilegální práce zajištěním falešných dokumentů, organizování přechodů do zahraničí, kam odcházel zejména vojáci, kteří chtěli bojovat proti nacistům se zbraní v ruce. Doufali, stejně jako příslušníci domácího odboje, že brzy vypukne válka a věřili, že tato válka přinese porážku nacistického Německa a obnovení samostatného Československa.

II/3 Slovenská republika

Přestože značná část slovenské společnosti spatřovala ve slovenském státě naplnění dávných snů o samostatnosti, byla tato samostatnost Slovenska do značné míry iluzorní. Stát, který vznikl na přímý popud nacistického Německa, byl totiž od samého počátku politickým, hospodářským i vojenským **satelitem třetí říše**. Již *ochranná smlouva* z března 1939 stávla Slovensko do role německého vazala, hospodářská smlouva z ledna 1940 pak podřídila slovenské hospodářství plně válečným potřebám říše, včetně dosazení **německých poradců** do slovenských vládních i hospodářských institucí. Slovensko-německá jednání v Salcburku v červenci téhož roku podřízení Německu ještě zvýraznila. Jakkoliv slovenský stát nebyl plně nezávislým státním útvarem, poskytoval nicméně určitou možnost rozvoje národního života. **Iluze samostatnosti** byla navíc umocněna skutečností, že s výjimkou úzkého pruhu ochranné zóny podél západních hranic nebylo Slovensko až do srpna 1944 okupováno německou armádou.

Vnitropolitický vývoj samostatného slovenského státu byl zcela ve znamení naprostého odklonu od principů a tradic parlamentní demokracie předmnichovské republiky. V červenci 1939 byla ustavena **Slovenská republika** a přijata její ústava, která však nikterak nezastírala totalitní charakter státu. Státní uspořádání bylo budováno podle vzoru korporativních fašistických režimů v Itálii a Portugalsku, formální nejvyšší orgán moci, **Slovenský sněm**, byl v praktické politice zatlačen do pozadí **Státní radou a prezidentem**, kterým se stal katolický kněz dr. Jozef Tiso. Politický i společenský život Slovenska rychle ovládla **Hlinkova slovenská ľudová strana**, jejíž členové obsadili všechny rozhodující pozice ve státních orgánech. Totalitní systém se opíral především o katolický klérus a o luďácké organizace, **Hlinkovu gardu**, **Hlinkovu mládež** a další. Ostatní organizace včetně odborů byly rozpuštěny. Oficiální ideologie slovenského národního socialismu byla vytvořena na základě klerikalismu a nacionalismu, zaměřeného zejména proti Čechům a Maďarům. Jedním z prvních kroků vlády samostatného slovenského státu bylo propuštění všech Čechů ze zaměstnání a jejich vystěhování ze Slovenska.

Většina slovenské společnosti byla zpočátku spokojena s vývojem slovenského státu. Válečné zakázky nacistického Německa vyvolaly hospodářskou konjunkturu ve slovenském průmyslu i zemědělství, ke zvýšení zaměstnanosti přispělo i **vyhnání Čechů**. Probuzené národní sebevědomí neskýtalo mnoho možností pro činnost demokratických odpůrců režimu. Podmínky na Slovensku nebyly zpočátku vhodné pro širší rozvinutí odbojového hnutí, a proto se činnost několika odbojových skupin, které se zde zformovaly, zaměřila především na zpravodajské úkoly pro československý zahraniční odboj a na vytváření ilegálních sítí, které pomáhaly

vlastencům v útěku z protektorátu přes Slovensko dále na Balkán. Závislost Slovenské republiky na Německu se projevila již na samém počátku války, kdy se Slovensko podílelo jako jediný německý spojenec na **polském tažení** a vystoupilo tak jako první země v ozbrojeném konfliktu na straně nacistického Německa.

II/4 Boj za obnovu Československa v zahraničí

Již v den okupace českých zemí, 15. března 1939, zaslal exprezident ČSR, dr. Edvard Beneš, který v té době pobýval v USA jako soukromá osoba, telegramy prezidentu USA a premiérovi Velké Británie, ve kterých protestoval proti německému obsazení Čech a Moravy. Zároveň jim sdělil, že vstupuje zpět do politického života a zahajuje akci k obnovení samostatného Československa. Počáteční kroky **československé zahraniční akce** byly usnadněny skutečností, že západní velmoci, Francie, Velká Británie a USA, stejně jako SSSR a několik menších států, neuznaly právoplatnost zřízení Protektorátu Čechy a Morava ani samostatného slovenského státu a na jejich území nadále působily zastupitelské úřady Česko-Slovenské republiky. Tyto úřady organizovaly první protestní akce proti německé okupaci a formovaly se kolem nich skupinky československých **emigrantů**, politiků, vojáků i prostých občanů, kteří odešli do exilu, aby se zapojili do boje za obnovu společného státu Čechů a Slováků.

Již na samém počátku došlo ke střetu dvou koncepcí československé zahraniční akce. **První koncepcí** vycházela z předpokladu, že československé zastupitelské úřady představují z hlediska mezinárodního práva kontinuitu samostatného československého státu a jejich vedoucí jsou proto oprávněni stát v čele zahraniční akce, usilující o jeho obnovu. Zastáncem této koncepcí byl zejména československý vyslanec v Paříži dr. Štefan Osuský, který měl velmi dobré kontakty a postavení ve francouzských politických kruzích. Představitelem **druhé koncepcí** byl dr. Edvard Beneš, který vycházel z předpokladu, že německá okupace českých zemí prakticky anulovala mnichovskou dohodu, a proto musí být československá zahraniční akce založena na kontinuitě s předmnichovskou republikou, jejímž představitelem se jako bývalý prezident cítil být. Jeho koncepcí byla zpočátku odmítnuta francouzskou i britskou vládou a prosadila se až v průběhu války.

Vypuknutí druhé světové války, kterého se většina světové veřejnosti tolik obávala, uvítala československá emigrace v naději, že brzké vítězství západních velmocí přinese i obnovu Československa. Postavení exilové politické reprezentace, podporované dosud převážně jen českým a částečně slovenským krajanským hnutím zejména v Severní Americe, se zlepšilo. Začalo formování **československých jednotek v zahraničí**.

Hlavní proud uprchlíků z českých zemí směřoval v období mezi 15. březnem a 1. zářím 1939 do Polska, kde se však snahy o vybudování československé vojenské jednotky neseťkaly s pochopením polské vlády snažící se dlouho o udržení dobrých vztahů s Německem. Proto odcházela většina československých vojáků a ostatních vlastenců, kteří chtěli bojovat proti nacismu, do Francie, kde vstupovali do *cizinecké legie*. Francouzská vláda však přislíbila, že v případě války s Německem bude umožněno vybudovat ve Francii samostatnou československou vojenskou jednotku. Její přípravou se již od konce srpna 1939 zabývala československá vojenská kancelář v čele s generálem Sergejem Ingrem. Politická exilová reprezentace vytvořila v říjnu 1939 v Paříži Československý národní výbor, který vyhlásil mobilizaci do našich vojenských jednotek. K jejich posílení byli zařazeni i Češi a Slováci žijící ve Francii, do jednotky se přihlásila dobrovolně i část interbrigadistů ze Španělska, internovaných do té doby ve francouzských táborech. Českoslovenští letci byli po přeškolení zařazováni přímo k francouzským leteckým útvarům.

S narůstáním napětí mezi Polskem a Německem povolila i polská vláda přípravu zahraniční jednotky v Polsku. 3. září 1939 byl dekretem polského prezidenta zřízen *Český a Slovenský legion*, jehož velitelem se stal podplukovník Ludvík Svoboda. Jednotce se však nepodařilo v průběhu krátkého polského tažení zasáhnout výrazněji do bojových akcí a její větší část ustoupila spolu se svým velitelem 18. září na území obsazené Rudou armádou podle předchozí dohody SSSR s Německem. Dlouhý čas potom strávili naši vojáci v sovětské internaci, neboť v počátečním období války SSSR jako spojenec nacistického Německa československou zahraniční akci nijak nepodporoval. Velká většina z přibližně 10 000 občanů bývalé ČSR, zejména z Podkarpatské Rusi, kteří utekli počátkem války do SSSR v naději, že zde budou moci bojovat proti nacismu, skončila v táborech pověstného *GULAGu*, odkud se mnozí již nevrátili. Pouze části vojenské jednotky z Polska spolu s piloty, kteří bojovali v polském letectvu, se podařilo uniknout přes Rumunsko na Střední východ, odkud se většinou dostali k československým jednotkám ve Francii. Část z nich, která zůstala na Středním východě, vytvořila, posílena dalšími uprchlíky z protektorátu a transporty vojáků československého legionu, kteří byli později propuštěni z internace v SSSR, vojenskou jednotku na Středním východě.

Přes veškeré mobilizační úsilí se nepodařilo dokončit organizaci 1. čs. pěší divize ve Francii před zahájením německé ofenzívy v květnu 1940. K nasazení na frontu byla proto vyčleněna divizní pěchota složená z 1. a 2. čs. pěšího pluku, která se pod velením generála Jaroslava Čiháka-Znamenáčka zúčastnila ústupových bojů francouzské armády v červnu 1940. Oba československé pluky si pro svou statečnost v boji vysloužily uznání francouzských nadřízených. Po kapitulaci Francie se přibližně

Piloti 310. čs. stíhací perutě při četbě blahopřejných telegramů

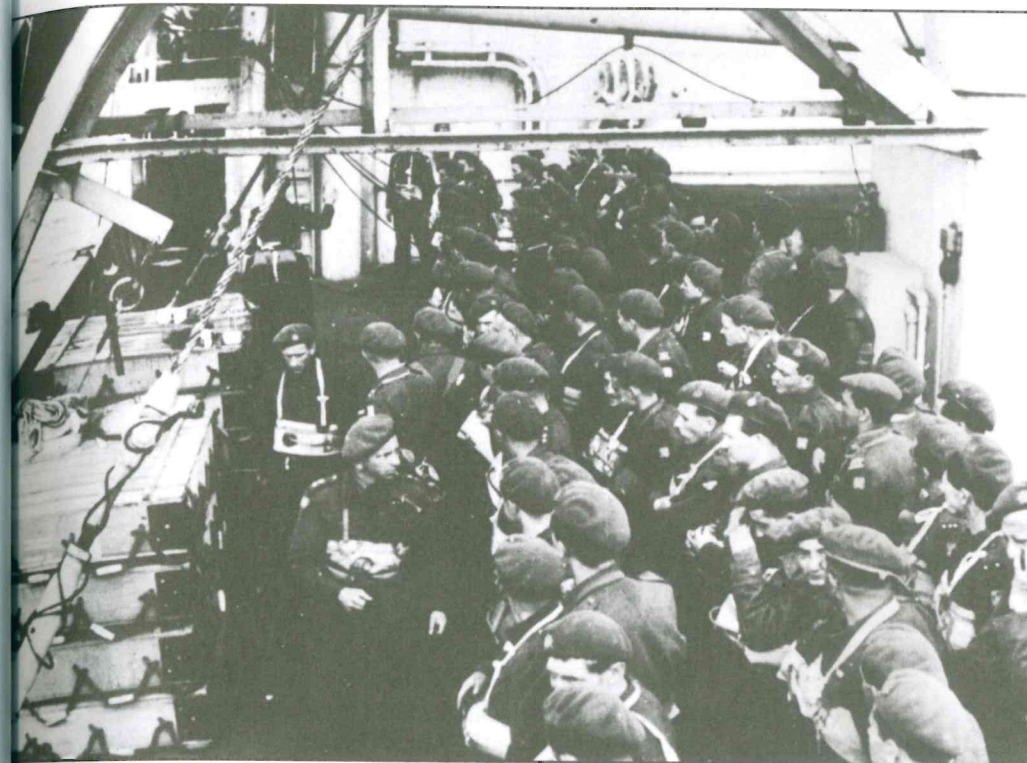
4000 československých vojáků evakovalo do Velké Británie, aby zde pokračovali v boji. Ve Francii ovšem zůstala většina těch, kteří zde měli své domovy a rodiny, jednotku opustila také většina komunistů a interbrigadistů. Největší úspěchy v boji proti nepříteli zaznamenali ve Francii českoslovenští letci, zejména stíhači. V řadách francouzského letectva působilo přes 170 pilotů, navigátorů, střelců a mechaniků. Do boje zasáhlo 110 československých stíhačů, kteří během necelých dvou měsíců sestřelili 158 nepřátelských letadel. Mezi vůbec nejúspěšnější stíhače bitvy o Francii se zařadili Alois Vašátko (15 sestřelů) a František Peřina (14 sestřelů). Do bojů zasáhli i letci bombardovacího letectva.

Po pádu Francie se středisko zahraničního odboje přeneslo do Velké Británie. Zlepšení podmínek pro činnost emigrace využil dr. Beneš k prosazení své koncepce zahraniční akce a k ustavení prozatímního státního zřízení ČSR. Tvořili jej **prezident, vláda a Státní rada** plnící úlohu parlamentu. Prezidentského úřadu se ujal znovu dr. Edvard Beneš, předsedou vlády se stal monsignore Jan Šrámek, ministrem zahraničí Jan Masaryk a ministrem národní obrany generál Sergej Ingr. Britská vláda uznala záhy československou vládu za prozatímní, ponechala však prozatím otevřenou otázku poválečných hranic obnovené ČSR. Toto uznání posílilo jak mezinárodní prestiž exilové vlády, tak i postavení *Londýna*, jak se říkalo centru československého zahraničního odboje, vůči odboji domácím.

Ve **Velké Británii** se v létě 1940 znovu organizovaly československé vojenské jednotky. Vojáci pozemního vojska, evakuovaní z Francie, byli reorganizováni do **1. čs. smíšené brigády** pod velením generála Bedřicha Neumanna—Miroslava a připravovali se k obraně Británie proti očekávané německé invazi. Část levicových a komunistických vojáků však odmítla poslušnost velení a musela být internována. Velmi rychle se rozvinula organizace československých leteckých jednotek, kterým velel generál Karel Janoušek. V letecké bitvě o **Británii** se vyznamenali piloti **310. a 312. čs. stíhací perutě**, od září 1940 zasáhla do boje také **311. čs. bombardovací perut'**. Další českoslovenští letci bojovali i u britských a polských perutí. Během bitvy o Británii sestřelili českoslovenští stíhači 56 nepřátelských letadel, dalších 14 pravděpodobně a 6 poškodili. Jedním z vůbec nejúspěšnějších stíhačů bitvy o Británii byl četař Josef František (17 sestřelů). Jako součást československého vojska ve Velké Británii vznikl v říjnu 1940 na Středním východě **Čs. pěší prapor 11 — Východní** pod velením podplukovníka Karla Klapálka. V květnu 1941 byl poprvé nasazen v Západní poušti. Také zde splnili českoslovenští vojáci své úkoly se ctí.

„Včerejšek překonal všechny dřívější rekordy jednotek stíhacího letectva. Podporovány perutěmi svých českých a polských kamarádů a užívající pouze zlomku své plné síly při ztížených povětrnostních podmínkách, doslova rozdrtily tři samostatné vlny vražedných útoků na civilní obyvatelstvo své rodné země; při tom s určitostí zničily 125 bombardovacích a 53 stíhacích nepřátelských letounů, nepřehlížíme-li k letounům pravděpodobně sestřeleným a poškozeným, zatímco samy ztratily pouze 12 pilotů a 25 strojů. Tento výsledek je nad všechno očekávání a je pramenem naší strážlivé sebedůvěry v příští boj.“

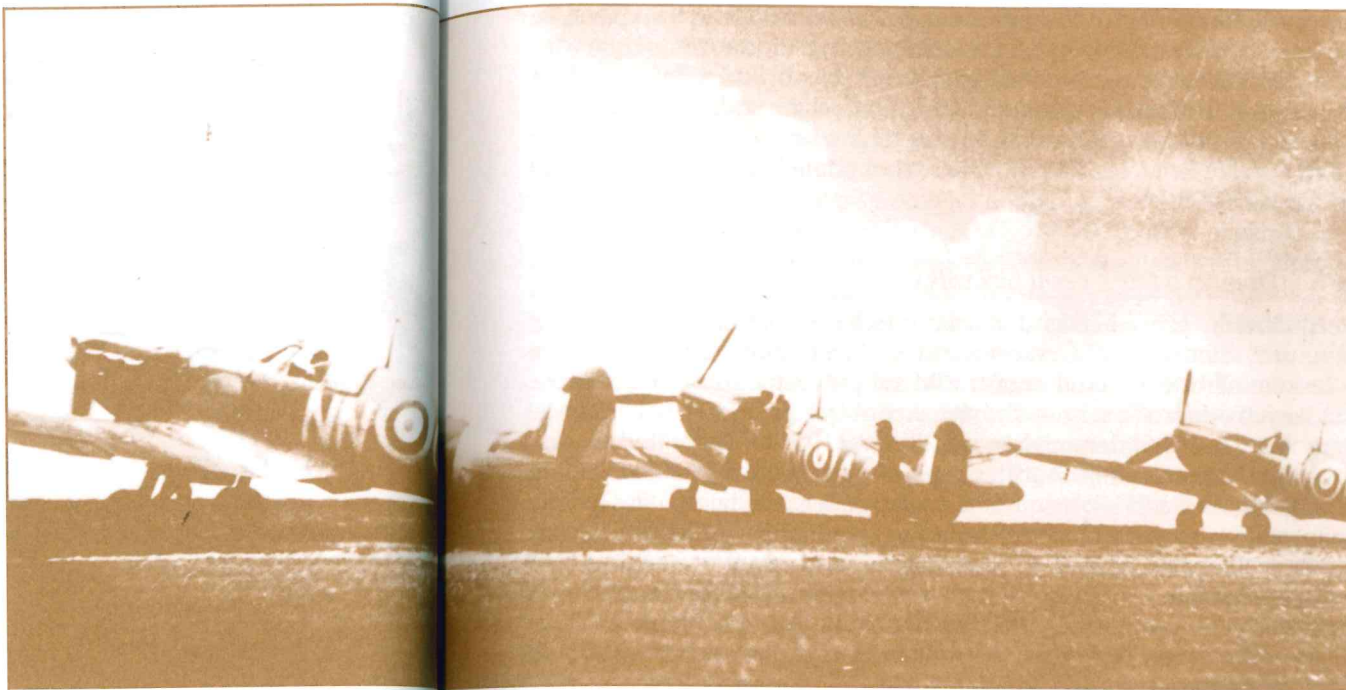
(Winston Churchill ministru letectví Archibaldu Sinclairovi, 16. září 1940)

Příslušníci 1. čs. samostatné obrněné brigády při přepravě do Francie

Již v roce 1941 zasáhl aktivně do bojů také **Čs. pěší prapor 11 — Východní** na Středním východě. Po účasti v bojích proti vojskům francouzské kolaborantské vlády ve Vichy v **Sýrii** byl prapor v říjnu 1941 přesunut po moři do obležené severoafrické pevnosti **Tobrúk**, při jejíž obraně si vysloužil chválu britských velitelů. Po vyproštění Tobrúku byl prapor reorganizován do **200. čs. lehkého protiletadlového pluku**, který byl ve druhé polovině roku 1942 nasazen k protivzdušné obraně Haify a Bejrútu a počátkem roku 1943 znovu v Tobrúku. Na žádost československé vlády byl pluk v létě 1943 přesunut do Velké Británie, kde se stal součástí nově formované čs. samostatné obrněné brigády. **Čs. samostatná obrněná brigáda** vznikla ve Velké Británii 1. září 1943, jejím velitelem byl generál Alois Liška. Pro nedostatečně zajištěné doplňování stavu odmítlo britské velení nasadit brigá-

*Letouny typu Spitfire
310. čs. stíhací perutě
na letišti ve Velké Británii*

du do invaze v Normandii a teprve na podzim 1944 jí svěřilo blokování německé posádky v severofrancouzském přístavu **Dunkerque**. Čs. brigáda obléhala přístav a odrážela německé pokusy o výpad až do 8. května 1945, kdy německá posádka kapitulovala. Z příslušníků československé jednotky ve Velké Británii se rekrutovali i dobrovolníci pro **parašutistické výsadky**, které byly připravovány pro plnění spojovacích, sabotážních a organizačních úkolů v protektorátě a částečně i na Slovensku. Tyto výsadky byly organizovány 2. oddělením londýnského ministerstva obrany v čele s plukovníkem Františkem Moravcem ve spolupráci s britským velitelstvím zvláštních operací (SOE).

Mimo rámec československé jednotky bojovali Češi a Slováci i v jednotkách **Svobodných Francouzů** (zejména cizinecké legii) na severoafrickém bojišti. Češi a Slováci se zapojili i do odbojových organizací v Evropě, především ve Francii, a do partyzánských jednotek v Jugoslávii a v SSSR, kde vytvořili celé jednotky. V Jugoslávii to byla zvláště **1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova**, v SSSR bojovali v odboji zejména volyňští Češi. Do partyzánských oddílů v SSSR se zapojili i slovenští vojáci, kteří dezertovali ze slovenské armády. **1. čs. partyzánskému oddílu** velel kapitán Ján Nálepka, posmrtně vyznamenaný titulem hrdina SSSR. V Itálii se

do boje proti fašismu zapojila i část vojáků protektorátního vládního vojska a slovenské technické divize, kteří sem byli přesunuti Němci pro nespolehlivost v polovině roku 1944. Značná část českých a slovenských vojáků přešla na stranu italských partyzánů a na 800 bývalých vládních vojáků posílilo na podzim téhož roku čs. samostatnou obrněnou brigádu na západní frontě.

Na **východní frontě** nastoupil po ukončení výcviku 1. čs. samostatný prapor počátkem roku 1943 cestu na frontu. Při německém protiútok u Charkova mu byla svěřena obrana fronty u **Sokolova**, kde došlo 8. března 1943 k prvnímu boji praporu s nepřítelem. Velitel obrany Sokolova nadporučík Otakar Jaroš byl posmrtně jmenován jako první cizinec hrdinou SSSR. V létě 1943 byl prapor rozšířen na **1. čs. samostatnou brigádu**, která se zúčastnila v listopadu 1943 osvobození **Kyjeva**. Také zde se českoslovenští vojáci vyznamenali. Nejvyšším sovětským vyznamenáním byli oceněni Antonín Sochor, Richard Tesařík a Josef Buršík. Do mimořádně těžkých bojů se brigáda dostala na přelomu roku 1943 a 1944 u **Rudy, Bílé Cerkve a Žaškova**. Na jaře 1944 byla zahájena organizace **1. čs. armádního sboru** v SSSR, která byla umožněna náborem dobrovolníků z řad volyňských Čechů, masovou dezercí vojáků slovenské armády na stranu SSSR

a propuštěním československých občanů, zejména z Podkarpatské Rusi, ze sovětských táborů. Vedle původní 1. brigády byla zformována **2. parade-santní brigáda**, složená zejména ze slovenských vojáků, stejně jako další dvě brigády, složené převážně z volyňských Čechů a podkarpatských Rusínů. Velitelem sboru byl jmenován generál Jan Kratochvíl, který přijel do SSSR z Velké Británie. Od září 1944 se sbor podílel na osvobození území Československa.

II/5 Domácí odboj v první fázi války

Počátek války přivítal český domácí občanský odboj s nadějami na brzké obnovení samostatnosti Československa. Vlna odporu, která se rozšířila v českém národě a kterou nezastrašilo ani preventivní zatýkání předpokládaných odpůrců nacismu v rámci akce *Albrecht I.* (1. září 1939), vyvrcholila **masovými demonstracemi** 28. října 1939. V Praze došlo k rozsáhlým srážkám demonstrantů s okupační mocí, při kterých byl zastřelen dělník Václav Sedláček a smrtelně raněn student medicíny Jan Opletal. Jeho pohřeb se stal příležitostí k dalším spontánním masovým demonstracím. Nacistická moc na ně reagovala terorem zaměřeným v prvé řadě **proti studentům**. 17. listopadu bylo v Praze popraveno bez soudu devět studentských funkcionářů, české vysoké školy byly uzavřeny a do koncentračního tábora bylo odvečeno na 1200 vysokoškolských studentů. Masová vystoupení proti okupantům vzbudila pozornost a represe okupantů pobouření v celém demokratickém světě.

Brutální teror ukázal ovšem přesvědčivě, že další otevřené střety s okupační mocí nejsou možné. **Občanský odboj** se proto soustředil na vytváření dalších ilegálních organizací a jejich propojování do odbojových sítí. Přes názorové rozdíly na poválečné uspořádání státu byl spojujícím prvkem občanského odboje společný cíl, obnova samostatného Československa. Vojenská odbojová organizace Obrana národa připravovala od začátku války masové ozbrojené vystoupení proti okupantům, národní povstání, ke kterému mělo podle plánů dojít v okamžiku, kdy se přiblíží porážka Německa. Teritoriálně organizovaná síť Obrany národa, podřízená ústřednímu velení v čele s generálem Josefem Bílým, počítala pro povstání s účastí asi 80 000 mužů. Sílily také ostatní odbojové organizace. Na jaře 1940 se občanské odbojové organizace spojily a vytvořily **Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD)**, které tvořili zástupci Petičního výboru Věrní zůstaneme, Obrany národa a Politického ústředí. Občanský odboj přecházel postupně od organizační práce, vydávání a rozšiřování periodik a letáků k aktivním formám odboje. Vzrostl počet **sabotáží a stávek**, byly budovány sklady ukořistěných zbraní pro plánované povstání. Vynikajících výsledků dosáhli na „*tiché frontě*“ českoslovenští

zpravodajci, kteří dodávali informace politického, hospodářského i vojenského charakteru do Velké Británie i SSSR. Vynikla zejména vojenská zpravodajská skupina Josefa Balabána, Josefa Mašína a Václava Morávka, předávající do Londýna zprávy z rozsáhlé sítě československé rozvědky v protektorátě i v Německu. Svou statečností a vytrvalostí v ilegálním boji však zaplatili všichni tři smrtí.

Mimo rámec sjednocující se domácí odbojové fronty zůstávala až do 22. června 1941 **ilegální organizace KSČ**. Již od 30. let se mezinárodní centrála komunistického hnutí v Moskvě, *Kominternu*, stala převodní pákou sovětské zahraniční politiky. Na počátku války se proto v instrukcích, které zasílala komunistům v okupovaných zemích, odrážela zásadní změna zahraniční politiky SSSR, který smlouvami z 23. srpna a 28. září 1939 uzavřel spojenectví s nacistickým Německem. V hodnocení Komunistické internacionály se z původně „*imperialistické války oboustranně nespravedlivé*“ stala záhy „*agrese západních imperialistů*“. Protibritské a protifrancouzské výzvy Kominterny ještě zesílily po zahájení agresivní války SSSR proti Finsku v listopadu 1939, ostře odsouzené západními demokratiemi.

Také čeští a slovenští komunisté pracující v ilegalitě dostávali prostřednictvím **zahraničního vedení KSČ** v Moskvě pokyny Kominterny, které jim za hlavního nepřítele určovaly Francii a Velkou Británii. V koncepcích Kominterny se navíc nepočítalo s obnovou Československa, neboť Stalin uvažoval o jiném uspořádání střední Evropy, ve kterém se české země měly stát součástí širšího socialistického celku sovětského typu. Prvořadou úlohou ilegálních organizací KSČ nebyl z tohoto pohledu boj proti nacistickým okupantům, nýbrž příprava strany na vedoucí úlohu v budoucí socialistické revoluci, ke které mělo ve střední Evropě dojít po válce. V jiné alternativě počítala Kominternu dokonce s absurdní představou přerůstání nacionálně socialistické revoluce v Německu v revoluci socialistickou. Komunisté v ilegalitě se tak dostávali do situace, kdy směrnice přicházející z Moskvy se dostávaly do rozporu s každodenní praxí. Nacistický bezpečnostní aparát totiž ve svém boji proti ilegálním organizacím KSČ nikterak nepolevoval. Komunisty rozpoutané tažení proti politice dr. Edvarda Beneše, který podle jejich propagandy „*zaprodal český národ západním imperialistům*“, vedlo k **izolaci komunistického ilegálního hnutí** od občanského odboje, který Benešovu koncepci obnovy ČSR podporoval. Takováto politika KSČ byla ovšem v jasném rozporu se zájmy českého národa.

Do podobných rozporů se dostávala i **politika ilegální KSS**, která se organizačně oddělila od KSČ po vyhlášení nezávislosti „slovenského státu“. Slovenští komunisté sice vedli boj proti klerofašistickému režimu, svými postoji vůči československé zahraniční akci a západním demokratiím se však dostávali na stejnou platformu jako oficiální politika „sloven-

ského štátu“. Pokud jde o cíle slovenského ilegálního komunistického hnutí, dospěly v programu sovětizace Slovenska až k představám o budoucím začlenění Slovenska do SSSR. Mělo se podobat *bolševizaci Slovenska pobaltskou cestou* a předpokládalo uplatnění scénáře, podle kterého byly v létě 1940 včleněny do SSSR pobaltské státy. Takový program ovšem nemohl najít větší podporu ve slovenské společnosti a vedl k izolaci slovenských komunistů od odbojových proudů snažících se o činnost na občanském a národním základě. Určitého odporu, který se na Slovensku projevil zejména odmítáním účasti slovenské armády na tažení v Polsku, se pokoušely využít nečetné **slovenské odbojové skupiny**. Ilegální organizace *Demec*, *Flóra* a další byly však příliš slabé na to, aby mohly rozvinout aktivnější činnost proti režimu. Na Slovensku neexistoval v počátečním období ve společnosti pocit národního ohrožení, který by podpořil odbojové hnutí. Také opatření slovenských bezpečnostních orgánů proti odboji byla mírnější. Docházelo sice k zatýkání, případně internaci, nikdo však nebyl až do srpna 1944 za odbojovou činnost popraven.

II/6 Československo součástí protihitlerovské koalice

Napadení SSSR nacistickým Německem vytvořilo podmínky pro formování široké protihitlerovské koalice. Její základ byl položen sovětsko-britskou dohodou z července 1941. Boj Velké Británie a SSSR proti Německu a jeho spojencům byl podporován otevřeně USA, které vstoupily do světového konfliktu v prosinci 1941. **Základní principy spojenecké politiky** v době války i nové organizace světa byly stanoveny *Atlantickou chartou*, podepsanou britským premiérem Winstonem Churchillem a americkým prezidentem Franklinem Rooseveltem 14. srpna 1941. SSSR se k ní připojil v září téhož roku. Členem protihitlerovské koalice bylo od samého začátku také Československo. Uzavření *československo-sovětské úmluvy o spojení a válce proti Německu* z 18. července 1941, které znamenalo uznání československé exilové vlády Sovětským svazem, mělo velký význam pro zařazení obnovy ČSR mezi válečné cíle protihitlerovské koalice. Byla jí posílena i Benešova snaha o obnovu Československa v předmnichovských hranicích. Důsledkem změny sovětských postojů k otázce poválečného uspořádání střední Evropy byl i souhlas sovětské strany s vojenskou úmluvou ze září 1941, která umožnila vytvoření **československé vojenské jednotky na území SSSR**. Na jejím formování měla velký podíl **Československá vojenská mise v SSSR** vedená plukovníkem Heliodorem Píkou, která neoficiálně zahájila svou činnost v dubnu 1941. Od počátku roku 1942 se začal v Buzuluku tvořit **1. čs. samostatný polní prapor** pod velením podplukovníka Ludvíka Svobody. Jeho jádro tvořili ti bývalí příslušníci polského legionu, kteří neodjeli ze SSSR, a dobrovolníci z řad čes-

koslovenské emigrace. Postupně začali být propouštěni i českoslovenští občané z táborů GULAGu.

„*Nikdo dnes zatím nemůže předvídat a předpovídat, jak budou probíhat válečné události na východě. Bud' me opatrní a počítejme s řadou německých úspěchů na této frontě! Rozhodující je, že máme konečně druhou východní frontu v plné její síle, že tato fronta už až do konce války bude Německo užít také z druhé strany a že Sovětský svaz prokáže tak velikou službu společnému vítězství: jednak získá Anglii a Americe těch několik málo měsíců ke konečné přípravě na ofensivu příštího jara, jednak doplňuje sjednocení všech demokratických sil světových k boji za společný cíl . . .*“

(Projev Edvarda Beneše v londýnském vysílání pro Československo, 24. června 1941)

V průběhu let 1941–42 bojovali proti nepříteli především **českoslovenští letci** ve Velké Británii. Během těchto dvou let sestřelili nebo poškodili stíhači na 200 nepřátelských letadel. V květnu 1942 byly tři čs. stíhací perutě (310., 312. a 313.) spojeny do **Čs. stíhacího křídla**, jehož velitelem se stal štábní kapitán Alois Vašátko, který však krátce poté padl v leteckém boji nad kanálem La Manche. První významnější operací stíhacího křídla, jehož velení převzal štábní kapitán Karel Mrázek, bylo krytí **výsadekové operace u Dieppe** 19. srpna 1942. Toho dne stíhači křídla sestřelili nebo poškodili 17 nepřátelských letadel, aniž ztratili jediný vlastní stroj. V listopadu 1943 bylo křídlo převedeno z rámce vzdušné obrany Británie k britskému taktickému letectvu, s nímž se zúčastnilo akcí spojených s přípravou **invaze**. Od 6. června 1944 krylo Čs. stíhací křídlo vylodění spojeneckých vojsk v Normandii, v září téhož roku vzdušnou **výsadekovou operaci u Arnhemu**. Českoslovenští stíhači se zúčastnili i obrany Británie před útoky létajících střel V-1. Za dobu svého působení v rámci britského letectva sestřelili či poškodili zhruba 340 nepřátelských letadel. Aktivně bojovala s nepřítelem také 311. čs. bombardovací perut', která v období od září 1940 do listopadu 1942 podnikla celkem **148 náletů na pozemní cíle** vojenského a hospodářského charakteru v Německu a okupovaných zemích. Od jara 1942 se perut' v rámci britského pobřežního letectva zúčastnila boje proti ponorkám na námořních komunikacích. Během více než 2000 hlídkových letů zaútočili českoslovenští letci na 35 nepřátelských ponorek a 4 hladinové lodě. Sami nebo ve spolupráci se spojeneckými letci a námořníky potopili 5 německých a 1 italskou ponorku a německou protiblokádní loď *Alsterufer*. Při odražení útoků německých stíhaček sestřelili 21 letadel.